

Anadolu'da Misyonerlik ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri: Sivas Vilayeti Örneği

Adnan Mahiroğulları*

Özet

Anadolu'ya XIX. yüzyıldan itibaren çok sayıda Fransız, İngiliz ve Amerikan misyoneri gelmiştir. Batılı misyonerlerin Anadolu'ya gelişlerinin görünen amacı, kuşkusuz Hıristiyan olmayan nüfusu Hıristiyanlaştırmak ya da Hıristiyanlığın farklı bir mezhebine davet etmektir. Ancak, söz konusu yüzyılda Anadolu'ya gelen misyonerler, esas amaçları olan dinsel faaliyetlerinin dışına çıkarak siyasi amaçlı faaliyetlere de girişmişlerdir. Bu bağlamda, başta Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerlik teşkilatları, özellikle Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtarak önce suni bir "Ermeni Meselesi" yaratmış; daha sonraki aşamada, Doğu Anadolu bölgesinde bir Ermeni Devleti kurulmasına ön ayak olmak istemişlerdir. Batılı bu üç devlet, misyonerlik teşkilatlarının Anadolu'daki faaliyetlerine katkı sağlamak amacıyla bazı şehirlere konsolosluklar da açmıştır. Netice itibarıyla, Anadolu'ya gelen Batılı misyoner ve yabancı misyonların olumsuz / yıkıcı faaliyetleri nedeniyle yüzyıllarca dostane ilişkilere dayalı Türk-Ermeni ilişkileri çatışmacı ilişkilere dönüşmüştür.

Makalede, Sivas Vilayeti'nde misyoner ve batılı misyon teşkilatlarının kıskırtmalarıyla ortaya çıkan Ermeni olaylarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: misyonerlik, yabancı misyon görevlileri, Anadolu, Sivas Vilayeti, Ermeniler

Giriş

Esas amaçları Hıristiyanlığı dünyaya yaymak olan misyonerler, XIX. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu hedef bölge olarak seçmişler, ancak bu topraklara geldiklerinde esas amaçlarının dışına çıkarak madalyonun görünmeyen yüzündeki siyasi rollerini de icra etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, başta İngiltere, Rusya, Fransa ve daha sonra da Amerika gibi ülkeler, "Hasta Adam" olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin vefatı sonrasıyla ilgili planlar yaparak Anadolu'ya yoğun bir şekilde "ileri karakolları", "silahsız akıncıları" gözüyle baktıkları çok sayıda "misyoner" göndermiş, onları kurumsal / diplomatik bir mekanizma aracılığıyla da koruyup kollamak için konsolosluklar açmışlardır.

Anadolu'ya, keza Sivas yöresine gelen Batılı misyonerler, gizli amaçlarını örtbilmek için kiliselerdeki faaliyetleri yanı sıra eğitim ve sağlık kurumları da açıp yöre insanlarına hizmet vermişlerdir. Ne var ki, misyonerler, açtıkları eğitim kurumlarında hedef kitleleri olan Ermeni gençlere milliyetçilik ve ayrılıkçı düşünceler aşılayarak yüzyıllarca birlikte huzur içinde yaşayan Ermeni tebaa ile Türkleri biri birlerine düşürmüşlerdir.

Makalede, Anadolu'da XIX.yüzyılın ortalarından itibaren bilinçli bir şekilde yaygınlaşan misyonerlik ve yabancı misyon faaliyetleri, keza Batılı güç odaklarının suni olarak yarattıkları "Ermeni Meselesi"nin bin yıllık dostane Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasına etkileri ve Sivas Vilayeti bölgesinde Ermeni çetecilerin çıkardıkları olaylardan bahsedilecektir.

(*) Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.

I- Ermenilerin Sivas'a Gelişleri ve Türklerle Münasebetleri

A- Ermenilerin Sivas'a Gelişleri

Ermenilerin tarih sahnesine çıkışları, Ağrı dağı yöresindeki topraklardır. Ancak, Ermeniler, Milattan önceki ve sonraki dönemlerde söz konusu toprakların dışına çıkarak Anadolu, hatta Trakya bölgesine göçtüğü /göçürüldüğü de bilinmektedir. Ermenilerin Ağrı dağı bölgesinden kitleler halinde göç ettirilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu bölgesini ilhakıyla yeni bir boyut kazanmış, İmparatorluğu'nun güvenlik ve iskan politikaları doğrultusunda IX. yüzyıldan itibaren Ermeniler "Diyar-ı Rum" topraklarının bazı bölgelerine zorunlu iskana tabi tutulmuşlardır.¹ Diğer taraftan, Ermeniler, Anadolu'daki bazı bölgelerde Bizans hakimiyetinde yaşarken, XI. yüzyılda "Ani Krallığı", "Kars Krallığı" ve Van yöresinde "Vaspuragan Krallığı" adlarıyla üç ayrı bağımsız prensliğe de sahiplerdi.

Ermenilerin, toplu bir şekilde Sivas'a göç etmeleri/ettirilmeleri ise, XI. yüzyılın başlarında gerçekleşmiş; Sivas, tarihte ender görülecek şekilde bir başka şehirle "takas" olayı yaşamıştır. Van yöresindeki Vaspuragan bölgesinin Ermeni kralı Johan Senekerim, Doğu'dan gelen Çağrı Bey komutasındaki Türk akınlarına karşı koyamayınca, 1020 yılında, Gürcistan seferine çıkan Bizans Kralı II. Basil'e başvurarak Vaspuragan'ı, Diyar-ı Rum'un içinde coğrafi konumu bakımından güvenli bir bölgeyle takas etmek istediğini bildirmiş, Senekerim'in bu arzusu II. Basil tarafından kabul edilmiştir. Sonuçta, Vaspuragan'a karşılık Sebastia (Sivas) Ermenilere verilmiş, Kral Senekerim 1021'de hanedanı ve 14.000 civarındaki vatandaşıyla birlikte Sivas'a gelip yerleşmiştir.²

Ne var ki, bir süre sonra, Ermenilerin Bizanslılara göre farklı mezhepten olmaları sebebiyle birlikte uyum içinde yaşamakta sorun çıkmış, dolayısıyla iki toplum arasında

huzursuzluklar başlamıştır. Zira, Bizanslılar "Ortodoks", Ermeniler ise "Gregoryen" mezhebindedir. Yörede "yerli halk" olan Rumlar, Ermenileri mezhep değiştirmeye, "Ortodoks" olmaya zorlamış, ancak, Ermeniler mezhep değiştirmeyi reddedince iki kesim arasında ciddi bir husumet doğmuştur. Bu nedenle, Ermeniler, yöreye düzenlenen Türk akınlarına karşı pasif kalmış, Rumlara destek vermemişlerdir.

Romen Diojen, Malazgirt Savaşı'na giderken Sivas'a uğramış; müteveffa Kral Senekerim'in oğulları Adom ve Abusahl Diojen'ni karşılayıp saygılarını sunmuşlarsa da, şehirdeki yerli Rum ahalinin ileri gelenleri, Ermenileri şikayet ederek "*Ermeniler bize Türklerden daha fazla fenalık yapıyorlar.*"³ demiştir. Bunun üzerine Diojen, şehri yağmalattıktan sonra yakıp, yıktırılmış; Ermenilerin büyük bir kısmını da katletmiştir. Hatta Diojen, Malazgirt'ten dönüşte, Ermeni mezhebini ortadan kaldırmaya dahi yemin etmiştir.⁴ Katliamdan kurtaran Ermenilerin bir kısmı Kilikya bölgesine kaçmış; bazıları da, Bizans orduları Sivas'tan hareket ettikten bir süre sonra başlarında Ermeni prensleri Adom ve Abusahl olmak üzere Sivas'a geri dönmüştür. Ancak, Kral Senekerim'in oğulları Abusahl ve Adom, keza Ani Kralı II. Kakig ve Kars Kralı Kakig Abas, İmparator Nicéphore Botoniate döneminde⁵ 1080 ve 1081 yılında öldürülmüşlerdir.⁶

- (1) Mehmet ERSAN, "Bizans İmparatorluğu'nun İskan Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas, 2006, s. 374.
- (2) *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Gregor'un Zeyli*, Türkçeye çeviren H.D. Andresyan, TTK Basımevi, Ankara, 2000; D. M. GIRARD, "Sivas, Huit Siecles d'Histoire", *Revue de L'Orient Chretien*, C. 10, Librairie A. Picard et Fils, Paris, 1905, s. 339-349; Vital CUINET, *La Turquie d'Asie*, Géographie administrative statistique descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie mineure, Ernest Leroux, C. I, Paris, 1891.
- (3) D. M. GIRARD, "Sivas, Huit Siecles d'Histoire", *Revue de L'Orient Chretien*, s. 345.
- (4) *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Gregor'un Zeyli*, s. 141; Mehmet TEZCAN, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas, 2006, s. 133.
- (5) D. M. GIRARD, "Sivas, Huit Siecles d'Histoire", *Revue de L'Orient Chretien*, s. 349.
- (6) Mehmet TEZCAN, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", s.137.

Sivas'ın Türklerin eline geçiş tarihine gelince, Türkler, birinci defa 1059 yılında Emir Samuk komutasında Sivas'ı ele geçirmiş; ancak 8 gün gibi kısa bir süre sonra şehirden çekilmiştir.⁷ Sivas yöresinin ikinci defa Türklerin eline geçiş tarihi 1085'tir.⁸

B- Türk-Ermeni Münasebetleri: Birlikte Yaşama Kültürü ve Ninelерimizin Ermeni Komşuları

Gregoryen mezhebine mensup Ermeniler, Vaspuragan'dan göç edip Sivas bölgesine geldiklerinde, yörede yaşayan Bizans vatan-daşı Rumlar tarafından uzun süre sığıntı olarak görülmüş ve sürekli mezhep değiştirmeye "Ortodoks" mezhebine geçmeye zorlanmıştır. Dolayısıyla, Sivas bölgesine gelen Ermeniler, mezhep değiştirmeyi kabul etmeyince de Rumlarla bir türlü iyi ilişki kuramamıştır. Sonuçta, Rumlar, Malazgirt seferine giderken Ermenileri Romen Diojen'e şikayet etmiş; bunun üzerine bölgede geniş çaplı bir Ermeni katliamı yaşanmıştır.

XI. yüzyılın son çeyreğine doğru Sivas bölgesini yurt edinen Türklerin, beraber yaşadıkları gayrimüslimlere inanç özgürlüğü bağlamında hoşgörüle yaklaşımları Ermenileri memnun etmiştir. Nitekim, Ermeni asıllı yazar Dikran Kevorkyan, Bizanslıların, Anadolu'ya yerleşen Ermenilere inanç özgürlüğü tanımadıklarını, bunun, ancak Selçukluların yöreye gelmesiyle mümkün olduğunu belirtmiştir:⁹ "Ermenilerin, yaşadıkları yörelerde farklı devlet, din ve mezheplerin tazyik ve tasallutundan kurtulmaları Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesiyle başlamış; Osmanlı İmparatorluğu döneminde sürmüştür."

Osmanlı, fethettiği yörelerde yerli halkın dinine, mezhebine, etnik kökenine, diline, kültürüne hiç bir tasallutta bulunmamış; Türk devlet geleneğinin bu özelliği literatürde "Osmanlı barışı" (Pax Ottomana) olarak ifade edilmiştir. Batılı tarihçilere göre; Osmanlı barışı, Osmanlı düzenine tabi milletlerin mevcut idareye uyumunu, keza bir-

likte yaşama kültürünü izah etmek için kullandıkları bir kavramdır.¹⁰ Millet sistemine dayalı Osmanlı barışının esası, İstanbul'un fethedildiği gün Fatih'in "İsteyen camiye, isteyen kiliseye, isteyen havraya gitsin!" ifadesiyle belirginleşmiş; her millete açıkça inanç serbestisinin tanınmasıyla "Pax Romana"dan farklı bir boyut kazanmıştır. Nitekim, Fatih, 1461'de Bursa'daki Ermeni metropoliti Hovagem'i İstanbul'a getirterek Rum Patrikliği yanında bir de Ermeni Patrikliği kurdurmuştur.¹¹ Dolayısıyla, Osmanlı barışının, diğer emperyal devletlerdeki inanç özgürlüğüyle ilgili kısıtlayıcı / yasakçı uygulamalardan temel farkı, İslam hukukunun gereği olan "hoşgörü" kültüründe saklıdır.

Anadolu'da Türkler ve Ermeniler arasındaki birlikte yaşama kültürünün özünü oluşturan dostane ilişkilerin varlığına Alman asker ve devlet adamı Moltke de parmak basmıştır. II. Mahmut döneminde ordunun ıslahı için Türkiye'ye getirilen askeri uzmanlardan Moltke, Türkiye'de kaldığı 5 yıllık süreçte anılarını "Türkiye Mektupları" adlı kitabında yayınlamış; "Ermenilerin Türklere son derece yakın olduklarını, iki topluluğa mensup insanları ancak dinin ayırdığını yazmış; o, Ermenilere Hıristiyan Türkler denilebileceğini"¹² de söylemiştir.

Osmanlı döneminde, gayrimüslimler içinde özellikle Ermenilere devlet yönetiminde "amira sınıfı" bağlamında nazırlık, büyükelçilik, Ayan Meclisi ve Şura'yı Devlet üyelikleri, valilik, kaymakamlık, belediye başkanlığı, istinaf, bidayet ve ticaret mahkeme üyelikleri gibi yüksek görevler verilmiştir.

(7) Mehmet ERSAN, "Bizans İmparatorluğu'nun İskan Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, s. 376.

(8) Irène MELIKOFF, "Gazi Melik Danişment et la Conquête de Sivas", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. IV. s. 5.

(9) Dikran KEVORKYAN, "Ermeni Terörizmine Karşı Yapılması Gereken Yayınlar", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas, 1986, s. 47.

(10) İlber ORTAYLI, *Osmanlı Barışı*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 11.

(11) Abdulkadir YUVALI, "Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatının Tarihi Temelleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayını, No: 153, C. I. Kayseri, 2007, s. 85-86.

(12) Nejat GÖYÜNÇ, "Türk Ermeni İlişkileri Tarihine Bir Bakış", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas, 1986, s. 29.

Keza, Ermeniler, bankerlik yapmış, ticaretin her dalı; terzilik, dülgerlik, nakkaşlık, demircilik gibi el sanatlarıyla uğraşıp yüksek gelir düzeyine erişmişlerdir. Dolayısıyla, Ermeniler, Osmanlı döneminde zenginlik ve refah açısından Müslüman Türkler kadar rahat bir hayat¹³ sürmüşlerdir.

Osmanlı döneminde Ermenilerin yüz yıllar boyu Türklerle sorunsuz ve dostane ilişkiler içinde yaşadıklarını, misyonerlerin / yabancı devlet mensuplarının Anadolu'ya gelmesiyle ilişkilerin bozulduğunu Ermeni Rahip Karakin Sırvantsdyants'ın Sivas'la ilgili kaleme aldığı iki ciltlik "Toros Ağpar" adlı eserindeki tespit ve düşüncelerinde de görmek mümkündür.¹⁴

"Birkaç yerde Saray'ın görevlendirdiği komiserlerin¹⁵ yaptıkları işleri şahsen görme fırsatı buldum. Bazı akıllı vali ve memurların halkımızın menfaatleri için gayret sarf ederken yabancı devletlere mensup adamların tam tersine Ermeni halkını, Ermenilere karşı kışkırtmaya veya Ermenileri Devlet'ten şikayetçi göstermeye çalıştığını, yine Ermenileri, Türk ve Kürt nüfusa karşı şikayete ve kavgaya teşvik ettiklerini gördüm. Ne yazık ki, bizden de pek çokları bu yabancıların menfaatine çalışmakta, bizim ise sonumuzu hazırlayan çabalar ve gösterilerde bulunmaktalar (...).

Hayır kardeşler, Bizim yapacağımız bu değildi, bu yol bizi arzumıza erdirmezdi. O sabte himayeciler, Ermenilerin ne amcası ne de enişesi idiler. Onlar daha ziyade becerikli avcılar ve kasap idiler. Bizi, hazır koyunlar, besili inekler yerine koyarak ağılımızdan uzaklaştırıp ellerine geçirmek istediler (...).

Aynı şekilde, 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Londra'da yaşamakta olan Ermeni Prensi Leo'nun Temmuz 1853'te Ermenilere dağıtılmak üzere yayınladığı bildiri de Osmanlı lehine tavır takındığı görülmektedir.¹⁶

"Sevgili kardeşlerim, sadık vatandaşlarım. İstedğimiz ve yürekten arzumuz, kanını-

zın son damlasına kadar, ülkenizi ve sultanınızı 'Kuzeyin zalimine' karşı savunmanızdır. Osmanlı ülkesinde Rus kamçısı yoktur. Burun deliklerinizi yırtmazlar, kadınlarınız gizlice ya da aleni kamçılanmaz. Sultan'ın bükümranlığı altında insanlık vardır (...).

Yine Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'da yaşayan Ermeni cemaatinin kırk kadar ileri geleni Padişah'a hitaben "Milletçe devlete hizmet için hazır ve amade olduklarını" bildiren bir "sadakat dilekçesi"¹⁷ vermiştir.

Türk-Ermeni ilişkilerinin asırlarca nedenli sağlam temellere dayandığı, göstermelik ve suni olmadığı, "Ninelerimizin Sivas'ta yaşamış Ermeni Komşuları"nın anlatımlarıyla daha da somutlaşmaktadır.

Birinci ve ikinci anlatı, Sivas'ta Ermeni ve Türkler arasındaki komşuluk ilişkileriyle; üçüncüsü tehcir sırasında jandarmalarla Zaralı Ermeni Simon Usta ailesi arasında yaşanan bir anıyla ilgilidir:

Sivas'ta bir süre kitapçılık ve halıcılık yapan Semih Şeker'in anlattıkları:¹⁸

"1985 yılıydı. Dükkanıma adı Zabel Teller olan yaşlı bir Ermeni bayan geldi. Bana 'Şekerci Veysel Efendi'nin torunuyumusun' dedi. 'Ben senin balanım; babanın bacısıyım' dedi. Ben şaşırardım. Kendi kendime 'Ama biz Ermeni değiliz ki' dedim. Bayan ikilemimi anladi. 'Anlatırım evladım.' dedi. Evimize davet ettim. Hayat hikayesini anlattı: Babam Nişan usta, dedeniz Veysel Efendi'yle him komşusuydu. Babam, tehcire gönderilecekler arasınday-

(13) Ömer DEMİREL, "Sosyo-Ekonomik Açıdan Osmanlı Dönemi Sivas Ermenileri", *Hogörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayını, No: 153, C. I, Kayseri, 2007, s. 502.

(14) Boğos NATANYAN, *Sivas 1877*, Yayına Hazırlayan Arsen Yarman, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 141-142.

(15) Burada bahsedilen Saray'ın gönderdiği komiserler, Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi gereği Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu vilayetlerde yapılacak ıslahatları takip eden görevliler olmalıdır.

(16) Besim ÖZCAN, "1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı Hıristiyanlarının Takındıkları Tavır: Canımızla Malımızla Hazırız", *Tarih ve Düşünce*, Şubat 2001, İstanbul, s. 29.

(17) BOA, TV, Def'a:494, 23 Muharrem 1270; Aktaran Besim ÖZCAN, "1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı Hıristiyanlarının Takındıkları Tavır: Canımızla Malımızla Hazırız", s. 28.

(18) Z.Başkal-N.Özdemir-M.Mercan-M.Beşirli-H. Vural-S. Demirci-T. Karataş-S. Laçiner, *Ninelerimizin Komşuları Türk-Ermeni İlişkilerinin Barışçı Yönleri*, Liberte, Ankara, 2009, s. 28-29; Semih Şeker'le Yaptığımız 10.09.2014 tarihli Görüşme.

miş. Biz dört kardeştik. Ben dört, en büyüğümüz yedi yaşındaydı. Annemiz vefat etmişti. Babam, Veysel Efendi'ye demiş ki, 'Veysel, çocuklarımı sana emanet edip tehcire gidiyorum.' Babam geri dönmedi, yolda vefat etmiş. Veysel Efendi, kendi çocuğu gibi bize altı sene baktı. Altı sene sonra, Veysel Efendi, bizi alıp Kayseri'deki Ermeni Papazı'na götürüp teslim etti. Papaz Efendi'ye "Dört çocuğu sağ salim teslim aldığına dair bana bir de kağıt ver ki, -ölmüş kefenimin içine koysunlar- öteki dünyada Cenab-ı Allah'a emanete bryanet etmediğimi ispat edeyim." dedi. Dördümüz de Veysel Dede'ye sarıldık; ağlaştık. Veysel Dede, Geri Sivas'a döndü. "

Aslen Sivashlı olan ve İstanbul'a göç etmiş Norses Bal'ın anlattıkları:¹⁹

"Göçümüz kamyonu konup Sivas'tan İstanbul'a gelirken, inanır mısın, komşularımızdan ağlamayan kimse kalmamış. Ben İstanbul'daydım. Babam anlatıyor; bizim iyiliğimizin olmadığı insan bile göz yaş dökmüş. İşte burada insanın yüce yönleri ön plana çıkıyor. Demek oluyor ki, halklar arasında şu ana kadar bizim hiçbir problemimiz yoktur. Hiç olmamış. Dedem de, babam da böyle anlatıyordu."

Üçüncüsü, Sivas'ın Zara ilçesi nüfusuna kayıtlı 1926 doğumlu ve Kemal Tahir'in rahle-i tedrisatından geçmiş Ermeni milliyetçisi ve öykü yazarı Kirkor Ceyhan'ın, babasının ağzından Türk askerlerinin Tehcir sırasında Ermenilere karşı davranışlarını anlatan ifadeleridir. Ceyhan, öykü kitabında, ailesinin aslında tehcire tabi tutulmadığını, ancak babası Simon Usta'nın iki kaçak Ermeni'yi evinde sakladığı için bu yolculuğa tabi tutulduğunu belirtiyor.

"Başımızdakiler de nihayet jandarma. Yıkıldığımız yere han yapmayacaklar ya! Biz üçümüze fazla yüz vermiyorlarsa da, yaşlı ana-ma, basta karıma ve ufaklıklara muavenetlerini eksik etmiyorlar. Bir su bulsalar, önce onlara içiriyor, bir parça ekmek ellerine geçse, onlara tattırmadan veriyorlardı."²⁰

Ceyhan'ın ailesi, Urfa'ya varınca, Tehcir Kanunu yürürlükten kaldırılmış, aile tekrar Zara'ya dönmeye karar vermiştir. Baba Simon Usta, askerlerden ayrılığını anlatırken soykırım iddialarına karşı "tarihe not düşecek"²¹ sözler söylemiştir:²²

"Şimdi sizi buraya teslim ediyoruz. Hakkınızı belal edin, bizim işimiz bitti. Allah, Allah! nasıl kedere boğulduk. Başımızdaki jandarmalardan ayrılmakla bacımızdan kardaşımızdan ayrılmanın biç bir farkı yok. Günlerdir, haftalardır en dar en çetin zamanımızı ve yolumuzu bunlarla teptik. İnsansan, üzülmez misin? Baktım onlar da üzülüyorlar. Çocukları okşadılar, anamın elini öptüler (...).

Sonuç olarak, Ermeniler, Osmanlı döneminde XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar huzurlu bir dönem yaşamış; İmparatorluğun büyümesinde her bakımdan önemli hizmetlerde bulunarak Devlet'e bağlılık ve hizmetlerinden dolayı "millet-i sadıka" sıfatı ile ödüllendirilmişlerdir.²³ Ne var ki, İngiltere, ABD, Fransa ve Rusya gibi ülkelerin siyasi emelleri doğrultusunda yöreye gönderdikleri misyonerler, Ermeniler ile Türkler arasındaki din ayrılığını istismar edip, onlara milliyetçilik duyguları aşılmasını ve yüz yıllarca kapı-komşu bir arada yaşayan bu iki milleti biri birine düşman kılmışlardır.²⁴ Dolayısıyla, bunun zararlarını, hem Türk toplumu, hem de Ermeni toplumu fazlasıyla çekmiştir.

II- Şark Meselesi'nin Yeni Bir Boyutu: Ermeni Meselesi

"Şark Meselesi"nin (*La Question d'Orient*) tarihi kökeni, yaklaşık dokuz yüz elli

- (19) Z.BAŞKAL-N.ÖZDEMİR-M.MERCAN-M.BEŞİRLİ-H. VURAL-S. DEMİRCİ-T. KARATAŞ-S. LAÇİNER, *Ninelerimizin Komşuları Türk-Ermeni İlişkilerinin Barışçı Yönleri*, s. 65.
- (20) Kirkor CEYHAN, *Atım Nalladı Düştü Peşimize Felek*, Aras Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 72.
- (21) Mümtaz SARIÇİÇEK, "Kirkor Ceyhan'ın Öykülerinde Türk-Ermeni İlişkileri", *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, C.III, Kayseri, 2007, s. 361
- (22) Kirkor CEYHAN, *Atım Nalladı Düştü Peşimize Felek*, s. 72.
- (23) Kemal ÇİÇEK, "Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir", *Ermeni Soykırımı İddiaları*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2013, s. 143.
- (24) Nejat GOYÜNÇ, "Türk Ermeni İlişkileri Tarihine Bir Bakış", s. 29.

yıl öncesine, Türklerin Anadolu'ya girdiği 1071 tarihine dayanır.

Uzun yıllar Batılıların bilinç altında kalan “Şark Meselesi”, XIX. yüzyılın başlarında, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye aşamasında üstleneceği rolleri belirlemek üzere tarih literatürüne yazılı politika belgesi olarak geçmiştir. Dolayısıyla, Şark Meselesi, XIX. yüzyılın ortalarında, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp paylaşılması ve Türklerin Anadolu'dan atılması bağlamında daha da netleşmiştir. Fakat, Mesele'nin Batılı tarafları, çatışmanın özünü, kurnazca bir yaklaşımla özele indirgemenin genel bir yaklaşımla “Doğu Meselesi” olarak ortaya atmış; kavramın içeriğinin “Türklerin Anadolu'dan çıkarılması” amacına yönelik “Türk Meselesi” olduğunu gizlemek istemiştir.

XIX. yüzyılın son çeyreğine doğru ortaya çıkarılan “Ermeni Meselesi”ne gelince; söz konusu mesele, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güç odaklarının “Hasta Adam” olarak niteledikleri Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini çabuklaştırmak için 1878'deki Ayastefanos ve Berlin Anlaşması sonrasında Şark Meselesi'ne ilave edilen sanal projeden başka bir şey değildir. Bayram Kodaman'ın ifadesiyle; “*Ermeni meselesi diye bir mesele, ne Ermenilerin, ne de Türklerin meselesidir. Şayet Ermenilerin meselesi olsaydı, bu mesele bütün Ermenilerin Türk hakimiyetine girmesiyle başlar ve günümüze kadar devam ederdi. Türklerin böyle bir meselesi olsaydı yine Selçuklular döneminde başlar, fakat XIX. yüzyıla kadar mutlaka bir çözüme kavuşturulurdu. Demek ki, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar böyle bir mesele her iki taraf için de söz konusu değildi.*”²⁵

93 Harbini kaybeden Osmanlı'nın, Ruslarla 1878'de yaptığı Ayastefanos Anlaşması'nın 16. maddesinde yer alan “(...)Ermeniler'in barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemelerin vakit kaybetmeksizin yapılması ve Ermeniler'in Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerinin sağlanmasının garanti edilmesiyle” ilgili hüküm, İn-

giltere'yi rahatsız etmiştir. Zira, bu Anlaşma ile İngiltere, Doğu Anadolu'da Rus etkisinin artacağını düşünerek Anlaşma'nın Osmanlı-Rus Devletleri arasında değil, Paris Konferansı'nda yer alan devletler arasında tartışılması gerektiğini ileri sürmüştür.²⁶ Sonuçta, Berlin Anlaşması'nın 61. maddesine, Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı Sivas, Erzurum, Mamuret-il Aziz, Diyarbakır, Van, Bitlis gibi 6 vilayette (Vilayat-i Sitte) “*Islahat ve düzenlemelerin gecikmeden yapılmasını, Ermenilerin Kürtler ile Çerkeslere karşı korunmasını, adı geçen devletlerin bu konuda alınacak tedbirlerin uygulanmasını gözetlemesi*” şeklinde hüküm konulmuştur. Nitekim, “*Ermeni Meselesi*”, Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetin Emperyalist amaçları bağlamında yarattığı yapay bir sorun olarak Şark Meselesi'nin yeni bir versiyonu şeklinde ortaya çıkmıştır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından siyasi amaçlarla tezgahlanan Ermeni Meselesi'nin amacını daha kolay anlayabilmek için söz konusu ülkelerin bu Mesele'den elde edebilecekleri çıkarılara, hedeflere bakmak gerekir:²⁷

a) İngiltere, dünya siyasetine yön vermedeki baskın rolünü sürdürebilmek, ticari ve kolonial menfaatlerini korumak, “Hasta Adam” konumunda gördüğü Osmanlı'nın vefatı sonrası paylaşılacak topraklardan iyi bir pay almak,

b) Fransa, yeni ekonomik imtiyazlar kazanmak, Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin hamiliğini yapmak, İmparatorluğun yıkılması sonrasında topraklarından pay almak,

c) Rusya, Ermeni Meselesi'yle, Osmanlı'nın parçalanıp dağılması sonrasında en azından Çar Petro'nun hayalini kurduğu “Rusya'nın sıcak denizlere inme” politikasını gerçekleştirme imkanına kavuşmak.

(25) Bayram KODAMAN, *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, SDÜ Yayını No: 12, Isparta, 2001, s. 22.

(26) Esat URAS, *Tarichte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 216.

(27) Bayram KODAMAN, *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, s. 24.

Ermeni Meselesi'ne sonradan müdahil olan Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkar ve amaçlarına gelince; bu ülke, daha XIX. yüzyılın başlarında "Dünya'ya hakim" güç olma bağlamında fikri tartışmalar başlatmıştır. ABD, "Anglo-Sakson ırkın gelecekte dünyaya hakim olacağı" kehanetiyle dünya egemenliğine soyunmuş; yüzünü, pek çok stratejisyenin de parmak bastığı gibi²⁸ dünya hakimiyetine giden yolun kilit noktası olarak görülen Anadolu ve Orta Doğu'ya çevirmiştir. Zira, ABD, günümüzde açığa vurduğu "*Büyük Orta Doğu Projesi*"nin proto çerçevesini yüz yıl önce çizmiş; bu bağlamda, sıcak bir çatışmaya girmeye lüzum görmeden "silahsız akıncılar"ını / misyonerlerini Anadolu'ya göndererek görünürde Hıristiyanlığın farklı mezheplerine mensup olanları "Protestanlaştırma"ya dayalı faaliyetlerle işe başlamıştır.

Netice itibarıyla, yaklaşık sekiz yüz yıl boyunca önemli hiçbir sorun olmaksızın uyum içinde yaşayan Türk ve Ermeni toplumları, XIX. yüzyılın sonlarına doğru hangi nedenlerle böyle bir suni sorunla karşı karşıya kalmıştır? "Ermeni Meselesi", kuşkusuz, yukarıda bahsedilen dört ülkenin Dünya hakimiyetini elde edebilmek ya da dünya siyasetine yön veren aktörlerden biri olabilmek amacıyla misyonerler ve diplomatik misyon kurumlarını kullanarak Ermenileri kışkırtıp, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını kolaylaştırmaktan başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle, "Ermeni Meselesi", bölgede emelleri olan Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika'nın amaçlarına ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne karşı baskı aracı olarak kullandıkları²⁹ bir "maske mesele" haline gelmiştir.

III- XIX. Yüzyılda Sivas'ta Misyonerlerlik ve Yabancı Misyon Faaliyetleri

A- XIX. Yüzyılda Sivas Vilayeti

Sivas, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Cevali İsyancıları gibi asayişsizliklerle karşı karşıya

kalmış; bu iki yüzyılı heba eden Anadolu şehirlerinden biri olmuştur. Ancak, XIX. yüzyılın başlarında bölgede sağlanan güven ortamı çerçevesinde nüfusu giderek artmaya başlamış; 1834 yılı nüfus sayımında şehir merkezinde nüfus 30.000'e, aynı yüzyılın sonlarına doğru 60.000'lere ulaşmıştır.

XIX. yüzyılın son çeyreğine doğru idari yapılanmada değişikliğe gidilmiş; 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle eyalet sisteminden "vilayet" sistemine geçilme çalışmaları başlatılmıştır. Nitekim, Sivas, 17 Kasım 1867'de "vilâyet" statüsüne kavuşmuş; yeni düzenlemeyle Sivas Vilâyeti'ne "Amasya", "Şebinkarahisar" ve "Sivas Merkez Sancağı" olmak üzere üç sancak bağlanmıştır. Tokat, 1871'de kaza statüsünden çıkarılarak sancak statüsü kazanmış ve Sivas Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bu idarî yapılanmayla; Koçgiri (Zara), Divriği, Tonus (Şarkışla) Aziziye (Pınarbaşı), Darendede ve Gürün kazaları Sivas Merkez Sancağı'na bağlı yerleşim birimleri olmuştur.³⁰ Koyulhisar ve Suşehri, o yıllarda Şebinkarahisar Sancağı'na bağlı kazalardır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru yapılan iki nüfus sayımında bağlı sancaklar dahil (Sivas Merkez sancak, Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar) Sivas Vilayeti'nin toplam nüfusu, 1880 ve 1905 nüfus sayımlarına göre aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

1880 Nüfus sayımına göre; Ermenilerin toplam nüfus içindeki payı: % 11.4

1905 sayımında ise; % 12'dir.

Sivas Vilayeti'ni oluşturan sancaklar içinde, çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu en fazla gayrimüslim nüfus Sivas Merkez Sancağı'ndadır. 1890 tarihli Sivas Vilayet

(28) XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Anadolu'yu dünya hakimiyetine giden yolun kilit noktası olarak gören stratejisyenler ve teorileri: Amerikan Alfred Mahan'ın "Deniz Hakimiyet Teorisi", İngiliz H. John Mackinder'in "Kara Hakimiyet Teorisi" ve "Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi"dir. Bkz. Ramazan ÖZEY, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, 2. baskı, Öz Eğitim Basın Yayım, İstanbul, 1999, s. 193-215.

(29) Yusuf SARINAY, "Ermeni Tehciri Strasında Alınan Tedbirler ve 1915-1916 Yargılamaları", *Ermeni Soykırımını İddiaları*, s. 203-204.

(30) Mehmet MERCAN, "Sivas Vilayeti'nin Teşkilî ve İdarî Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas, 2007, s.551-556.

Yıllar	Müslüman	Ermeni	Rum	Katolik	Yabudi	Protestan	Kıpti	Toplam
1880	777.677	103.928	24.398	2.774	192	1.394	1.192	911.555
1905	968.786	141.643	64.501	3.278	299	4.336	2.173	1.185.016

Kaynak: 1880 nüfus sayımı: Salih ŞAHİN, *Mekan ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2013, s. 69; 1905 nüfus sayımı; H. 1325 /1907 Tarihli *Salname-i Vilayet-i Sivas*, Sivas Vilayet Matbaası, s.172.

Salnamesi'ne göre³¹ Sivas şehir merkezinde 22.779; Şebinkarahisar'da 8.054; Tokat'ta 6.334; Amasya'da 3.191 gayrimüslim yaşamıştır.

B- Sivas Vilayeti'nde Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerlik, Hz. İsa'nın çarmıha gerilip göğe kaldırılmasından sonra Havarileri tarafından Hıristiyanlığı yaymak amacıyla oluşturulan dinsel bir yapılandırma. Hz. İsa'nın Havarilerine, "Gidiniz! Gerçeği (Kutsal Kitabı) onlara anlatınız!" şeklindeki buyruğu, misyonerliğin temel gerekçesi olmuştur. Dolayısıyla misyonerlik faaliyetlerinin başlangıçtaki yegane amacı, Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlığa davet ederek bu dini geniş kitlelere yaymak ve İncil'i öğretmekten ibarettir. Ancak, XIX. yüzyılın başlarından itibaren misyonerler, politik güç merkezi olan kimi ülkelerin emperyalist amaçları doğrultusunda az gelişmiş ülkelere giderek, hamileri oldukları ülkelerin çıkarlarını koruyacak taraftarlar oluşturmak, kültürel alanda etki yapmak gibi amaçlara da yönelmiştir. Başka bir ifade ile, misyonerliğin esas amacı olan dinsel propaganda işlevi, özellikle Anadolu topraklarında XIX. yüzyıldan itibaren ikinci planda kalmış, keza siyasi amaçlar ön plana çıkmıştır.

Sivas'ın, tarihindeki takas olayı nedeniyle Anadolu'daki diğer şehirlere oranla önemli sayıda Ermeni nüfusa sahip olması Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerinin yoğun olarak bu şehirde faaliyet göstermelerinde önemli bir etken olmuştur.

Misyonerlerin Anadolu'daki genel çalışma stratejileri, ilk planda yörede yaşayan azınlıklarda "cemaat şuuru"nu canlı tutmak, onlara yalnız olmadıklarını, gerektiğinde kendilerine sahip çıkacak güçlü hamilerin bu-

lunduğunu hissettirmek, Avrupa ve Amerika kamuoyunu, "Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların Müslüman ahali tarafından katledildikleri, haksız yere suçlanıp hapsedildikleri" gibi asılsız propagandalarla Türkler aleyhine kışkırtmak ve yörede yaşayan farklı mezheplerden Hıristiyan ahaliyi "Protestan" veya "Katolik" mezhebine davet etmek üzerine kurulmuştur. Misyonerler, bu tip faaliyetlerini Sivas'taki Ermeni Kilisesi içerisinde, konsolosluklarda, açtıkları sağlık ve eğitim kurumları bünyesinde sürdürmüşlerdir.

1- Amerikan Misyonerleri

Amerikan misyonerleri, 1810'da Boston'da kurulan "American Board of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM) isimli "Protestan Misyonerlik Teşkilatı"na bağlı olarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Amerikan misyonerlerinin Anadolu'ya geliş gayelerini, ABCFM'in yetkililerinden Pliny Fisk ve Levy Parsons'un Şubat 1820'de İzmir limanına indiklerinde Parsons'un Boston'daki merkezlerine gönderdiği rapordaki ifadelerde görmek mümkündür:³²

"İzmir'e geldikten sonra içimde Güney İmparatorluğu'nu (Osmanlı İmparatorluğu) yıkmak için var olan duyğum bir kat daha arttı."

Bir başka Amerikan misyoneri Harrison Gray Dwight ve Eli Smith'in aynı mantuktaki ifadeleri, yazdıkları "Researches in Armenia"³³ adlı kitapta yer almıştır.³⁴

(31) Bkz. Fikri KARAMAN, *H. 1308 /1890 Tarihli Salname-i Vilayet-i Sivas*, Sivaslılar Kültür Eğitim Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 115.

(32) Ahmet UÇAR, "Amerika'dan Anadolu'ya Misyoner Akını", *Tarih ve Medeniyet*, S.33, Aralık 1996, İstanbul, s. 46

(33) ABCFM tarafından bastırılan bu kitap, Anadolu'da görev yapan tüm Amerikan misyonerlerine gönderilmiş; el kitabı olarak kullanılmıştır. Bkz. Ahmet UÇAR, "Amerika'dan Anadolu'ya Misyoner Akını", s. 47.

(34) Emrah TEKİN, "Ecnebi Kolejerin Tarihi Misyonu", *Tarih ve Medeniyet*, Mart 1997, İstanbul, s. 48.

“Anadolu’da Hıristiyanlar arasında çalışmak suretiyle, düşman topraklarının ta kalbine girme imkanına kavuşmuş olduk.”

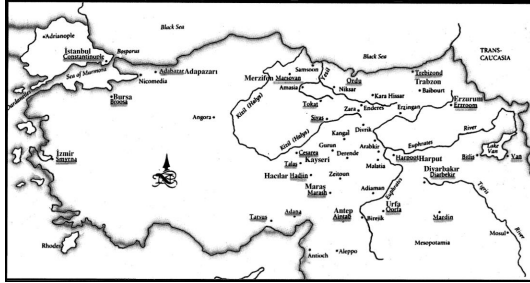
Merzifon Anadolu Koleji Müdürü, Mr. White’nin Board’a gönderdiği bir mektupta;³⁵

“Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslümanlığın en kuvvetli ülkesi de Türkiye’dir. Bu ülkeyi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımızı terk etmemeliyiz. (...) Ayrıca Alevilere de ayrıcalık tanır, yakınlık gösterirsek onlar da bize katılırlar.” öngörü ve önerisinde bulunmuştur.

ABCFM’in dış ilişkiler sekreteri Judson Smith ise, Ermenilere yönelik eğitim faaliyetleri sayesinde “Ermeni milletinin yüreğinin, çelik bir çengelle kendilerine bağladıklarını”³⁶ iddia etmiştir.

Sivas’a 1851 yılında gelen Amerikan Board Teşkilatı ABCFM)³⁷ çalışma alanı olarak Anadolu’yu 3 bölgeye ayırmış; bu üç bölgede çok sayıda istasyon açmıştır.

*Amerikan Misyonerlik Teşkilatının Anadolu’daki İstasyon Merkezleri*³⁸

Haritada görüldüğü üzere, Board Teşkilatı’nın kurduğu istasyon merkezlerinin seçimi yapılırken gerek Ermeni nüfusunun, gerekse Alevi / Kürt nüfusun yoğun olduğu yerleşim birimlerinin ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.

Sivas, Ermeni Misyonu da denilen Batı Türkiye Misyonu içinde yer almıştır.³⁹ Sivas’a gelen ilk Amerikan misyoneri, 1880’li yıllarda Sivas’ta Amerikan konsolosluğu olarak görev ya-

pan Dr. Jewett’in babası M. Jewett’tir. Baba Jewett, bu görevi 1851 başlarından 1858’e adar sürdürmüştür. Daha sonra Sivas’taki Amerikan Misyonerlik Teşkilatı’nın başına Dr. West getirilmiştir. Diğer misyonerler, *Miss Flavia Bliss, Edward Riggs, Henry Perry, Albert* ve eşi *Emma Hubbard*’tır.⁴⁰ Sivas’a 1873 yılında gelen ilahiyatçı *Albert Hubbard* ve eşi, Sivas’ta görev yapan misyonerler içinde bu şehirde 26 yıl gibi en uzun süreli kalan misyoner ailedir.

ABCFM Teşkilatı, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yörelerde; merkez Sivas istasyonuna bağlı olmak üzere Kangal yakınlarındaki *Mancılık* köyünde, *Zara, Gürün, Enderes* (Suşehri), *Divriği, Darende, Tokat* ve *Şebinkarahisar*’da istasyonlar açmıştır.

Diğer taraftan, Amerikan Misyonerlik Teşkilatı, İngiliz Hükümeti’nin de desteğini alarak Ermeniler arasında Protestan olanları 1850’den sonra “millet statüsü”ne kavuşturmuş; böylelikle Anadolu’da bir “Protestan Ermeni Milleti” oluşturmuştur.⁴¹

Bu bağlamda, Amerikan misyonerleri, elde ettikleri “Protestan Ermeni Milleti” statüsünü hedefleri doğrultusunda daha da genişleterek bu ayrıcalığı Aleviler üzerinde de kullanmak istemişlerdir. Nitekim misyonerler tarafından “Alevilere, kendilerine sorulduğunda Protestan milletinden olduklarını söylemeleri” tembih edilmiş ve bastırıp dağıttıkları risalelerle bu kesimi de Hükümet’e karşı itaatsizliğe / başkaldırıya teşvik etmişlerdir.

- (35) Metin HÜLAGÜ, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2001, Güz, Kayseri, s. 71.
- (36) Dilşen İnce ERDOĞAN, “Merzifon’da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IV, S. 11, s. 19.
- (37) Bilal ŞİMŞİR, “Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti”, *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, No: 17, Sivas, 1986, s. 79.
- (38) Harita, Sivas’ta yaklaşık 26 yıl misyonerlik yapan Albert ve eşi Emma Hubbard’ın anılarını içeren “*The Hubbards of Sivas*” adlı kitaptan alınmıştır.
- (39) Uygur KOCABAŞOĞLU, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika*, Arba Yayını, II.Baskı, İstanbul, 1991, s.94-95.
- (40) Edwin W. MARTIN, *The Hubbards of Sivas*, Fithian Press, Santa Barbara, 1991, s. 86; Adnan MAHIROĞULLARI, “Sivas’ta Baş Amerikalı Misyoner”, *Tarih ve Düşünce*, Şubat 2001, İstanbul, s. 34-39.
- (41) Kemal ÇİÇEK, “Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir”, s. 145.

Sivas'ta Böyle bir faaliyete giriştikleri “*Bende-i Muhibbi Vatan*” adıyla Padişah’a gönderilen uzunca bir telgraftan anlaşılmaktadır.⁴²

“(...) *Amerika Cumburiyeti'nin Sivas'ta mektep muallimi Hubbard isminde birisi, merkez vilayete mülbak Kangal karyelerinde sakin Kızılbaşlara sebb-i cibanyar hakkında Türkçe bir risale ettirmesinden dolayı kur'a ve redif muamelesinde 'Biz Protestan milletindeniz' diyerek hükümete serkeşlik gösteriyorlar (...).*”

Yöredeki misyonerlerin gizlenmiş amaçlarını maskeleyen görünür faaliyetleri ise, genel olarak kiliselerde çalışmak, okullar ve sağlık kurumları açarak buralarda öğretmenlik ve hekimlik yapmak üzerine yoğunlaşmıştır.

Amerikan misyonerlik Teşkilatı, Merkez Sancak'ta: bir adet kız, bir adet erkek koleji ve bir adet muallim mektebi, bir hastane; Amasya Sancağı'na bağlı Merzifon'da: “Anadolu Koleji”, bir kız okulu ve bir ilahiyat okulu açmıştır.⁴³ Mss. Graffam,⁴⁴ adlı bir misyoner bayan, hem Sivas Amerikan Koleji'nde idarecilik, hem de Amerikan Hastanesi'nde bir süre hemşirelik yapmış; Sivas'ta vefat etmiştir. Ermeni tarihçi Richard Hovannisian'ın bu hemşire hakkında aşağıdaki ifadesi son derece dikkat çekicidir: “Hiçbir misyoner, Mary Louise Graffam'dan daha şevkle kendisini Ermeni bağımsızlığına adamamıştır.”⁴⁵

Sivas'taki Amerikan Misyonerlik Teşkilatı, faaliyette bulunduğu yaklaşık 70 yıllık süreçte çok sayıda Ermeni aile ve öğrenciyi Boston'a göndermiş; öğrenciler burada tahsillerini tamamladıktan sonra Türk düşmanı olarak geri Sivas'a dönmüşlerdir. 70 yıllık faaliyet sürecinde Sivas Vilayeti'nden Boston'a gönderilen Ermeni sayısı on binlerin üzerindedir. Bugün hala, Boston'da ataları Sivas'tan giden çok sayıda Ermeni nüfusun yaşadığı bir mahalle olduğundan bahsedilmektedir.

Amerikan misyonerlerinin Sivas'taki yıkıcı faaliyetlerinin “1915 Tehcir”inden

sonra da sürdürdüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki iki belgeden anlaşılmaktadır. Dönemin Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne 3 Ağustos 1335'te (1919) çektiği telgrafta Amerikalı misyonerlerin İngilizlerle işbirliği yaparak Merzifon'daki Ermenilere silah dağıttığını bildirmiştir:⁴⁶

“*Dabiliye Nezareti Celilesine Devletlü Efendim Hazretleri*

20 Temmuz 1335 şifre-i telgrafname-i acizaneme zeyldir. Amerikalılarla İngilizler tarafından Merzifon'a esliba getirildiği ve bunların Rum ve Ermeniler'e tevzi edildiği hakkında evvelce makam-ı vilayetten nezaret-i celilerine vaki olan iş'ar-ı mahiyet tabkiki zımmında Merzifon'a azimet ve avdet eden Amasya Jandarma Tabur Kumandanı tarafından bi'l-ita mutasarrıfluktan gönderilen rapor sureti manzur-ı devletleri buyurulmak üzere leffen arz ve takdim kılınmıştır. Münderecatına nazaran Rum ve Ermeniler'e silah tevzii keyfiyeti ve Hıristiyanlar'ın ecnebler tarafından ziyade himaye edildiği anlaşılmış olmakla olbabda emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir.

3 Ağustos 335 Sivas Valisi Mehmed Reşit”

Aynı yıl, Mustafa isimli Osmanlı istihbarat memurunun merkeze gönderdiği bir rapordan, Amerikan ve İngilizlerin Sivas yöresinde birlikte hareket ederek ne denli yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu, keza bu ülke yöneticilerinin Anadolu'daki Ermeni ve Rumların Osmanlı idaresinden kurtarılmasının kaçınılmaz ve an meselesi olduğuna inandıkları anlaşılmaktadır. Altı maddeden oluşan uzunca

(42) BOA, YPRK UM 30 / 85-1

(43) H. 1318 Maarif Nezareti Salnamesi, s. 1392-1399; Dilşen İnce ERDOĞAN, “Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 11, s. 20

(44) Graffam'ın Sivas'taki faaliyetleri için Bkz. Fatih DERVİŞOĞLU, “4 Eylül 1919 Şafağı'nda Sivas Şehri ve Bir Ermeni Hadimi: Miss. Graffam” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.V. 2 /6, Kış 2009; Müjgan ÜÇER-Adnan MAHİROĞULLARI „Yeni Belgeler Işığında Misyonerlerin Sivas'ta Kurduğu Amerikan Hastanesi”, *Tip Tarihi Kongresi Sempozyumu*, Sivas, 2008.

(45) Yıldız Deveci BOZKUŞ, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivas Ermenilerinin Genel Durumu”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas, 2007, s. 383.

(46) BOA, Kalem-i Mahsus, 1335, ZA, 21, 54-2; Aktaran Emrah TEKİN, “Enebi Kolejlerin Tarihi Misyonu”, *Tarih ve Medeniyet*, s. 49.

rapordan burada sadece 3 maddesine yer verebildik:⁴⁷

“19-7-335 ve 1233 numaralı emirnameleriyle merbutu bulunan Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanlığının fi 5 Haziran 335 e 3864 numaralı tezkireleri muhteviyatının derece-i mukarenet-i hâkında Merzifon, Gümüş Hacı Köy’ünde icra kılınan tabkikat neticesi zirde maruzdur.

1-Amerikalı ve İngilizler cephane, tüfenk, makinalı tüfenk ve iki top getirmişlerdir. Bizat makinalı tüfenk açık olarak görülmüştür, fakat şimdiye kadar bir şahsa bir tüfenk verildiğine dair bir malûmat dermeyer olunamakta, yalnız şimdilik icabında tevzi’ ve istimal olunmak üzere hıfz edilmekte olduğu kanaat-i katiyye mevcuttur. (...)

3-Halen Merzifon’da 300 kadar Boer efradı ve üç zabıt mevcut olduğu ve benüz kendini göstermeyen sınıf-ı harbe mensub bir de binbaşısı kolejde bulunmaktadır. Fırsat düştükçe gelip giden otomobillerle efradın adedi tezyid olunmakta bulunduğundan tabura ifra olunacağı zannolunmaktadır. (...)

6-Birkaç gün mukaddem Ermeniler’in Masrub Mektebi’nin resm-i küşadında mukeddema Abranosyan’ın direktörü olup şimdilik boşta bulunan Sandorsyan Setrak irad-ı nutk ederek artık hükûmat-ı muhtelifenin himayesiyle telakki ve teali ve mesarif-i ihya edeceklerini zulm-ü istisافتan kurtulduklarını zıkr-i ityan etmiş ve mukabeleten Amerikan Kolejinde bulunup mebd-e-i harbte sevk olunan Kolej tabiblerinden Vayt (White) nutuk söylemiş ve muteakiben kolejde tercüman vazifesini gören aynı zamanda katip vazifesinde bulunan Keşiş Tatyos ve Rum milletinden Protestan Kilisesinin vaizi bulunan Pavlidis dahi nutukla mukabelede bulunmuştur.

İşte baladaki mesrudattan ve takınmış oldukları evza-ı harekattan anlaşıldığına nazaran Kolej hakiki bir Amerika müstemlekesi vaziyetini almış ve bu meyanda Ermeni ve Rumları Türk milletinin nazar-ı hırs ve gazabını celb

edecek surette iltizamkarane himaye ve sahabet eylediği tezabür etmiş bulunduğu arzıyla iş bu rapor tanzimen arz ve takdim kılındı.”

Yukarıda yer alan iki belgeden, Tehcir sonrasında dahi yöredeki misyoner ve misyon görevlilerinin son bir hamleyle Ermeni komitacılarını silahlandırmaya devam ettikleri, hatta Merzifon’da “Boer efradı” denilen 300 İngiliz sömürge askerinin bulunduğu, tehcir sonrasında Anadolu’da önemli bir miktar Ermeni nüfusunun kaldığı, yine isyanların, tehcir sonrasında da 1915’ten 1919’un sonlarına kadar sürdüğünü anlaşılmaktadır.

Amerikan Misyonerlik Teşkilatı Board, Sivas’taki faaliyetlerini 1921 başlarına kadar sürdürmüştür.⁴⁸

2- Fransız Misyonerleri

Fransız misyonerleri, “Cizvit Papazları” (peres jésuites) adı altında Anadolu’ya gelen ilk gruptur; “Katolik” mezhebindeki Hıristiyanlarla ilgilenmişlerdir. 1807’de Sivas’tan geçen Seyyah Adrien Dupré, seyahatnamesinde o günkü ismi Yenihan olan Yıldızeli’ne uğramış; burada karşılaştığı Fransız misyonerlerin çalışmalarından gıpta ile söz etmiştir.

“Burada birkaç Katolik aile vardı. Misyonerler bu yöreye çok iyilikler yapmışlar, Onlar XIV. Louis zamanından beri dinlerinin ve

(47) BOA,Kalem-i Mahsus, 1335, ZA, 21, 54-2; Aktaran, Emrah TEKİN, “Ecnebi Kolejlerin Tarihi Misyonu”, *Tarih ve Medeniyet*,

(48) Amerikan Board teşkilatının, yöredeki faaliyetlerini 1919’da da sürdürdüğünü Mazhar Müfit Kansu’nun hatıratlarından anlıyoruz. Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal ve “Heyet-i Temsiliye” üyeleri 17 Aralık 1919’da Sivas’tan Ankara’ya gitmeye karar vermiş; ancak otomobilleri için benzin ve yedek lastik temini sorunu ortaya çıkmıştır. Mazhar Müfit Bey, Amerikan Koleji Müdüresi’nin otomobili olduğunu öğrenmiş ve Müdire’den ücreti karşılığında benzin ve lastik istemiş; Müdire, 6 teneke benzin ve iki çift iç-dış lastik vermiş; fakat bütün ısrarlara rağmen para almamıştır. Mazhar Müfit Kongre binasına döndüğünde Mustafa Kemal’e benzin ve lastikleri temin ettiğini, ısrarına rağmen Amerikalı Müdire’nin para almadığını söylemiştir. Fakat, Mustafa Kemal, verilen istiklal mücadelesinin kimseye diyetinin olmaması gerektiği düşüncesiyle olsa gerek bu duruma itiraz etmiş; sonuçta Mazhar Bey’den, aldığı malzemenin listesini ve ısrarla para alınmadığını gösterir bir belge düzenlenmesini ve Müdire’ye imza ettirmesini rica etmiştir. Bkz. Mazhar Müfit KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Ankara, 1966, s. 484-485; Necip GÜNAYDIN, *Milli Mücadele’de Sivas 108 Gün*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas, 2009, s. 249.

krallarının şanını büyük bir özveriyle buralara kadar yaymışlardır.”⁴⁹

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Sivas’a gelen bir başka Fransız seyyah Victor Fontanier ise, seyahatnamesinde ülkesinin yörede misyonerler aracılığıyla azınlık tebaayı himaye ettiğini belirtmiş; ancak himaye edilen azınlık kesimin zaman zaman hamilerini zor durumda bıraktığından yakınmıştır.⁵⁰

“Bir dindaş olarak kendilerine verilen himayeye, korumaya rağmen, bazen hamilerini zor durumda bırakmaktadırlar. Hatta bunların ibbarlarının kurbanı olan bazı misyonerler olduğu da söylenir. Yine de Fransız Kralı, Hıristiyanlığın beşiği bu ülkede dindaşlarını desteklemekten de geri kalmamıştır.”

Victor Fontanier, seyahatnamesinde Fransız misyonerlerinin faaliyet alanları ve çalışma yöntemlerinden de bahsederek misyonerlerin Müslümanları Hıristiyanlaştırmalarının çok zor olduğunu belirtmiş; bu nedenle, “Protestan ve Katolik misyonerlerin yapacağı en önemli işin, gayrimüslim tebaanın aralarındaki mezhep garazlerini en aza indirgemekten geçtiğini” söylemiştir.⁵¹

Fransız misyonerleri de, Amerikan misyonerleri gibi yörede okul ve sağlık kurumu açmıştır. Vital Cuinet seyahatnamesi ve H. 1318 tarihli Maarif Salnamesine göre Sivas yöresinde 200 öğrenci kapasiteli modern bir ilkokul ve idadi seviyesinde bir erkek okulla eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵² Fransız Misyonerler, Bezirci mahallesinde yaptıkları okul binasının bir kısmını dispanser⁵³ olarak hizmet vermeye ayırmışlardır.

Fransız misyonerleri’nin Sivas’taki faaliyetleri, I. Dünya Harbi yıllarında Hükümet’in buradaki müesseselerine el koymasıyla sona ermiştir. Ancak, 1919-1920 arasında Sivas’ta görev yapan Vali Reşit Paşa’nın anılarından anlaşıldığına göre; Fransız Hükümeti, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı’nın yıkılacağına kanaat getirmiş olmalı ki, son bir hamleyle, el konulan müesseselerine yeniden

kavuşmak ve muhtemelen faaliyetlerini sürdürmek amacıyla şehirde görev yapmış Cizvit Papazlarını üç Fransız subayının eşliğinde Sivas’a göndermiştir. Hatta Fransız Hükümeti, bir adım daha ileri giderek bir süreden beri Sivas’ta bulunan Jandarma Müfettişi Binbaşı Bruno aracılığıyla Sivas’ta toplanacak Kongre’yi Adana’dan gelecek Fransız kuvvetleriyle bastıracağı tehdidinde bulunmuştur.⁵⁴

“Sivas’ta Fransızlara ait bir takım müesseseler vardı. Büyük Harp sırasında bunlara Hükümetçe el konulmuştu. Fransa Hükümeti, şimdi onları teslim almak arzusuna düşmüş ve müesseselerin sahibi vaziyetinde bulunan Cizvit Papazlarıyla iki üç subayı Sivas’a göndermiş, bu subaylar, usulen Vilayet makamını ziyaret ettiler; ben de suretini kaydettiğim telgrafi gönderdikten sonra bu ziyareti iadeye gittim. Bir müddetten beri Sivas’ta bulunan Jandarma Müfettişi Mösyö Bruno, işte bu ziyaret sırasında benimle özel görüşmek istedi ve başka bir odada Sivas Kongresi’ne temas ederek böyle bir teşebbüsün hem devlete hem şahsıma felaket getirebileceğini söyledi.”

3- İngiliz Misyonerleri

İngilizler, misyonerlik faaliyetlerini Sivas’ta açtıkları konsolosluk bünyesinde ve kiliselerde sürdürmüştür. İngiliz misyonerler, Amerikan misyonerleri gibi yöredeki Ermeni ve Rumları Protestanlaştırmak için çalışmıştır.

Vital Cuinet, “Asya Türkiyesi” adlı eserinde, 1880’li yıllarda Sivas’ta İskoç misyonerin Cizvit Kilisesiyle bitişik orgu olan bir

(49) Adrien DUPRE, *Voyage en Orient dans les Années 1805, 1806 et 1807*, Paris, 1810, s.114; Adnan MAHIROĞULLARI, *Seyyabların Gözüyle Sivas*, Sivaslılar Eğitim Kültür Yardımlaşma Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s.55.

(50) Victor FONTANIER, *Voyages en Orient*, Paris, 1826, s.176; Adnan MAHIROĞULLARI, *Seyyabların Gözüyle Sivas*, s. 62-63.

(51) Victor FONTANIER, *Voyages en Orient*, s.177.

(52) Adnan MAHIROĞULLARI, *Seyyabların Gözüyle Sivas*, s. 135; H. 1318 Maarif Nezareti Salnamesi, s. 1392-1399.

(53) Kemalettin KUZUCU, “1021’den 1921’e Türk -Ermeni İlişkilerinin Sivas Boyutu”, *Tarîhte Türkler ve Ermeniler*, IV. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 9.

(54) Cevdet R. YULARKIRAN, *Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşa’nın Hatıraları)*, İkinci Baskı, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas, 2002, s. 83-84.

kilisede papazlık yaptıklarından bahsetmiştir.⁵⁵

1879'da Sivas'tan geçen İngiliz Seyyah Henry Tozer, seyahatnamesinde İngiliz Hükümeti'nin yörede azınlık tebaa ile ilgili başlattığı yeni bir uygulamadan "rehber-öğrenci" sisteminden ve yöredeki etkinliklerinin yetersizliğinden söz etmiştir.⁵⁶

"Ermenistan'a yapacağımız seyahatin hazırlıkları için iki gün Sivas'ta kaldık. Kargal Ağası'nın evine yerleştik ki, gelişimizi duyan Albay Wilson'un genç rehberi Mr. Bloc bize "Hoş geldiniz" mesajı getirdi. Mr. Bloc, Lord Derby'nin⁵⁷ Yabancılar Ofisi'nde çalıştığı zaman, Türkiye'deki yerel etnik grupların dillerini öğrenmek üzere İngiltere'den İstanbul'a gönderilmişti. Konunun önemi şuradan gelmektedir: Bu alanda Türkiye'deki etkinliklerimiz çok yetersiz."

Tozer, İngiltere'nin Sivas Konsolosu Albay Wilson'un daveti üzerine akşam yemeğine gitmiş; genellikle misyonerlerin Avrupa kamuoyunu yönlendirmek üzere yaydıkları "Anadolu'da Ermenilere baskı ve haksızlık yapılıyor!" babından yakınmaları Konsolos Albay Wilson'dan da dinlemiştir.⁵⁸

"Kayseri'de Hıristiyanlara Müslümanlar tarafından saldırılar olmuş ve değişik Hıristiyan bölgelerinde tartışmalar şiddete yol açmış. Sivas'ta durum daha da kötüleşmiş (...). Albay Wilson, geçtiği bölgelerde görülen sıkıntıların sonuçlarından çok etkilenmiş ve bu sıkıntıları yarı yarıya bile azaltamadıklarını düşünüyor."

Tozer'in, Wilson'dan ve geçtiği şehirlerdeki Ermenilerden dinlediği "Anadolu'da Ermeniler katlediliyor, haksızlığa uğruyor, hapishanelere atılıyor!" türü yaygaralara, yine bir İngiliz Seyyah Fred Burnaby "At Sirtında Anadolu" adlı seyahatnamesinde değinerek söz konusu iddiaların doğru olmadığını okuyucularına aktarmıştır.⁵⁹

"Ertesi gün meydana hapishaneye kadar yürüdüm. Sivas'taki yetkililere hapishaneyi

ziyaret etme niyetimden söz etmedim. Burayı günlük olağan haliyle görmek, Yozgat'taki Ermenilerin beni inandırmaya çalıştıkları gibi hapishanede çok sayıda Hıristiyan mabkumun olup olmadığını öğrenmek istiyordum. Gardiyanın kapının girişinde otururken buldum; uzun bir çubuk içiyordu (...).

"Mabkumlar burada genellikle hangi suçlardan dolayı bulunuyorlar?" "Hırsızlık ve cinayet. At ve sığır çalmış aşiretler ve Çerkezler var. Bir-iki de Ermeni; özellikle para meseleleriyle ilgili suçlardan yattıyorlar."

"Toplam kaç mabkum var?" "Yüz iki." "Kaçı Hıristiyan?" "Altısı; gerisi Müslümandır."

Yozgat'ta bana anlatılanlardan sonra cemaatlerin doğru sözlülüğüne güvenim epey sarılmıştı."

C- Sivas'taki Yabancı Misyon Kuruluşları / Konsolosluklar'ın Faaliyetleri

Batılı ülkeler, başkent İstanbul'da açtıkları sefarethaneler dışında XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı Osmanlı şehirlerine konsolosluk açmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru ise, İngiltere (1838) ve Fransa'yla (1839) yapılan "serbest ticaret anlaşmaları" sonrasında bu iki ülkenin Anadolu'daki konsolosluk sayısı 40'lı rakamları bulmuştur. Dünyada yeni bir güç merkezi olarak ortaya çıkan Amerika Birleşik Devletleri de Osmanlı'yla yaptığı 1830 Anlaşması sonrasında Osmanlı başkenti ve şehirlerinde sefaret ve konsolosluklar kuran Batılı bir başka ülke olmuştur.

Batılı devletlerin, XIX yüzyılın ortalarına doğru bazı Anadolu şehirlerinde açtıkları konsolosluklar, ticari ve diplomasi amaçlı

(55) Adnan MAHİROĞULLARI, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, s. 133.
(56) Henry F. TOZER, *Turkish Armenia And Eastern Asia Minor*, Londra, 1881, s. 41.
(57) İngiliz Dışişleri Bakanı.
(58) Henry F. TOZER, *Turkish Armenia And Eastern Asia Minor*, s. 42-43.
(59) Adnan MAHİROĞULLARI, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, s. 104-105.

olup, daha ziyade İzmir, Mersin, Samsun, Çanakkale gibi liman, Edirne ve Erzurum gibi sınır kentlerindedir. Bir süre sonra, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı ülkeler, liman kentlerinin dışında Van, Diyarbakır, Mardin, Elazığ, Antep, Maraş, Tokat, Sivas gibi pek çok Anadolu şehrinde de konsolosluklar açmaya başlamıştır. Başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'nun bazı şehirlerinde konsolosluk açma çabaları ticari ve diplomatik amaçtan ziyade "siyasi amaçlı" olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Zira, bu amacı, batılı devletlerin konsolosluk açmak için seçtikleri şehirlerin özelliklerinde; örneğin Sivas gibi Ermeni nüfusunun yoğunluğunda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki şehirlerin etnik yapı farklılığında görmek mümkündür. Zira, İngiltere'nin Anadolu'daki asker diplomatlarının hazırladıkları raporlarda, yörede yaşayan özellikle "Ermeniler, Kürtler, Abazalar, Lazlar" gibi ahalinin etnik yapısı üzerinde durulmuş, ayrıca söz konusu kesimin yaşadığı "Trabzon, Sivas, Van, Diyarbakır ve Ankara" vilayetleri⁶⁰ öncelikli vilayetler olarak seçilmiştir.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sivas'ta ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi 4 ülke konsolosluk açmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, XIX. yüzyılın tamamında Sivas, ne önemli bir ticaret merkezi, ne de sınır kentidir. Dolayısıyla, Sivas'ta dört Batılı ülkenin konsolosluk açmalarının, yöredeki misyonerlerinin faaliyetlerine destek vermek, onları her bakımdan korumak ve Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandırmak amacından başka bir şey olmadığı resmi yazışmaları ve faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim, 1842'de İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olarak atadığı Stratford Canning, kendi dışişleri bakanlığına gönderdiği bir raporda Osmanlı'nın o günkü durumunu "pek karanlık ve umutsuz" vaka olarak görmüş; ayrıca rakip güçlerin ganimetten pay kapmalarını engelleyebilmek için Anadolu'daki görevli

konsoloslarına önemli görevler düştüğünü⁶¹ vurgulamıştır.

Le corps consulaire à Sivas en 1895 ⁶² (1895'te Sivastaki konsolosluk görevlileri)

En haut : M. Jewet (Etats-Unis) M. Carlier (France) M. Bullman (Grande-Bretagne) M.Z. Belge, employé aux tabacs, M.Y. Grec, drogman du consulat américain En bas : Mme Z. Mme Carlier, La chienne Minka M. X., ingénieur autrichien

1- Fransa'nın Sivas Konsolosluğu

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Sivas'ta ilk Fransız konsolosluğu, 1880'li yılların başlarında göreve başlamıştır. 1888'de Sivas'a gelen Fransız seyyah Armand Pierre Cholet'nin seyahatnamesinde Monsieur Séon'un uzun süreden beri bu şehirde Fransız konsolosluğu olarak görev yaptığı belirtilmiştir.⁶³ Dolayısıyla, Sivas'taki ilk Fransız konsolosluğu M. Séon olmalıdır.

M. Séon'dan sonra Sivas'ta Fransız konsolosluğu görevini 1897'ye kadar Maurice Carlier yapmıştır.⁶⁴ Konsolosun eşi Emilie Carlier, 1903'te Fransa'da yayımlanan günlük tarzındaki "*Journal de la Femme d'un Consul de France en Arménie*" adlı kitabında Sivas'ta geçen günlerinden bahsetmiştir. Ayrıca, Ma-

(60) Uygur KOCABAŞOĞLU, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 137.

(61) Uygur KOCABAŞOĞLU, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 59.

(62) Fotoğraf, *Journal de la Femme d'un Consul de France en Arménie* adlı eserden alınmıştır.

(63) A. Pierre CHOLET, *Voyages en Turquie, Arménie, Kurdistan, Mésopotamie*, Paris, 1890.

(64) Emilie CARLIER, *Journal de la Femme d'un Consul de France en Arménie*, Félix Juven, Paris, 1903.

dame Carlier'nin eserinde, 1895'te Sivas'ta görev yapan Batılı misyon şeflerinin de kimler olduğu yer almıştır.

Yine bu eserde ilginç bir itirafla karşılaştık. Madam anılarında;⁶⁵

“Hamidiye Alayı, sokağın sonuna doğru yürüdü (...)Uzakta, bir kaç kurşun sesi vızıldadı. Aniden Maurice ‘Ne yapıyor O? Şu, şu? karşıdaki’ dedi. Otuz metre ileride, çatı katı penceresinde bir Ermeni’yi fark etti. Tüfek patladı. Maurice beni ani bir hamleyle geri çekti. Kurşun şakağını sıyrarak geçti. Maurice, ‘Bu bana idi’ dedi. Çok Garip! Bu olayı, daha sonra, ilerideki sayfalarda aydınlatacağız. (...)”

“Rum asıllı kavasımız Panayoti sinirli bir şekilde Konsolosluğa geldi; ve kocama bir şeyler anlattı. (Konsolosluğa ateş eden) Ermeni, Panayoti’ye samimi bir itirafta bulunmuş; ‘Eğer Fransız konsolosu öldürülürse, Türkler tarafından öldürüldüğüne inanılır ve o zaman Fransa, ordusunu hem intikam almak, hem de Ermenileri kurtarmak için buraya gönderir.’” demiştir.

1896'dan sonra Sivas'ta sanat tarihçi Fernand Grenard konsolosluk yapmış; bu görevi 1900'lü yılların başlarına kadar sürmüştür. 1900'de Sivas'a gelen Belçikalı sanat tarihçi Franz ve Eugene Cumont “Voyage dans le Pont” adlı seyahatnamesinde Grenard'ın misafiri olmuştur.⁶⁶

Sivas'ta görev yapan Fransız konsoloslar, Ermeni komitecilerle işbirliği yapmaktan geri kalmamış; örneğin, Babıalı tarafından imtiyazlı tercüman sıfatıyla Fransız konsolosluğunda görevlendirilen Doktor Karakin, Sivas ve Yozgat'taki Ermeni olaylarının teripçileri arasında yer almıştır.⁶⁷

2- İngiltere'nin Sivas Konsolosluğu

1879'da Yarbay Charles William Wilson, “Anadolu Genel Konsolosu” unvanıyla Sivas'a atanan ilk İngiliz başkonsolostur.⁶⁸ Wilson, İngiltere'nin 1878 Berlin Anlaşması sonrasında bir taraftan bölgede Rusya'nın

faaliyetlerini, diğer taraftan Anlaşma'nın 61. maddesinde taahhüt edilen ıslahatları takip etmek amacıyla⁶⁹ bazı Anadolu şehirlerine atadığı “asker konsoloslar”⁷⁰dan biridir.

İngiliz konsolosların Anadolu'ya gelmeleriyle, militan Ermeniler halkı kışkırtmak için bunu bir fırsat bilmiş ve İngilizlerin Ermenileri Osmanlı yönetiminden kurtaracaklarmış gibi bir havaya girmişlerdir. Diğer taraftan, Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi uyarınca, Wilson'un teşviki ve isteği üzerine Sivas Ermeni Cemaati 29 maddeden oluşan bir “reform projesi” hazırlamış; projede, Ermenilerin Sivas Vilayeti'nde mebus sayısı dahil, tüm idari ve yargı kurumlarında eşit sayıda temsil edilmesi yer almıştır. Daha sonraki yıllarda Wilson'un hazırladığı raporlarda ise, Ermenilere “Lübnan Muhtar Yönetimi” örnek alınarak muhtariyet verilmesi önerilmiştir.⁷¹

Wilson, 1882'ye kadar Sivas'ta görev yapmış,⁷² daha sonra bu göreve yine asker kimlikli Yüzbaşı Bullman atanmıştır.⁷³ 1900 yılı başında ise, Sivas Konsolosluk yardımcılığına Yüzbaşı W. J. Anderson⁷⁴ getirilmiştir.

İngiliz Konsolosluğu'nun Sivas'taki faaliyetlerinden kuşkulanan yerel yetkililer, Konsolos'un Erzincan'a yaptığı geziyi izlettirmiş; rapor tutturmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki bir belgede bu rapor yer almaktadır:⁷⁵

“Erzincan muvasalatında hareketinin nazarı teftiş ve takyid altında bulundurulması

(65) Emilie CARLIER, *Journal de la Femme d'un Consul de France en Arménie*, s. 8-14.

(66) Adnan MAHIROĞULLARI, “Seyyabların Gözüyle Sivas” s. 165.

(67) Kemalettin KUZUCU, “1021'den 1921'e Türk -Ermeni ilişkilerinin Sivas Boyutu”, s.10.

(68) Uygur KOCABAŞOĞLU, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 131.

(69) Gürsoy ŞAHİN, *Sivas ve Susebri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 88;

(70) Bilal ŞİMŞİR, *Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti*” s. 81.

(71) Bilal ŞİMŞİR, *Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti*” s. 81.

(72) Uygur KOCABAŞOĞLU, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 59.

(73) Emilie CARLIER, *Journal de la Femme d'un Consul de France en Arménie*, s. 22.

(74) Uygur KOCABAŞOĞLU, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 59.

(75) Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y. PRK, ASK, 111/44.

24 Nisan 312 tarihli telgrafla irade buyrulan Sivas İngiliz Konsolosu Bulman altı gün evvel yanında bir de tercüman olduğu halde Erzincan'a muvasalat etmiş ve Ermenilerle ibtilatına ve ihsadına mahal ve meydan bırakılmamak üzere refakatında bulunanlarla beraber hane-dandan sadakat ve hamiyeti müsellim bir zatın hanesine misafir verilmişti. Muvasalatından bir iki gün sonra Ermeni mahallesine giderek bir iki kişiyle görüşmüş ise de şayan-ı dikkat bir hal ve barakette bulunmamıştır. Ermenilerle görüşmeye fırsat bulmadıkları gibi mahallede mumaileybe görüşenlerde hukuklarının cidden taht-ı muhafazada bulunduğundan ve asakir-i şabanenin takayyadat-ı kamilesinden bahisle teşekkür eyledikleri anlaşılmalıdır. Mumaileybin işçi namıyla Sivas'tan beraber götürdüğü Erzincanlı bir Ermeni'nin bazı kişilerce sıkı görüşmek fikrinde bulunduğu anlaşılmiş ise de o da tedabiri lazıme ittibasıyla men olunmuştur. Tafsilat-ı maruzadan rehin-i alem alemaray-ı cenab-ı veli nimet-i azami buyrulacağı vecible mumaileybin barakatı bir mantuk-ı ferman-ı hümayun fevkalade dikkat ve basiret altında bulundurulacak mugayir-i mazayi ali barakete meydan verilmemek olduğu ve sefaretinden bu gün aldığı emir üzerine yarın buradan Sivas'a avdet edeceği ifadesinden anlaşıldığı arz olunur."

Ol babda ferman müşür, 6 Mayıs sene 312."

3- Amerika Birleşik Devletleri'nin Sivas Konsolosluğu

Amerika Birleşik Devletleri Osmanlı'yla yaptığı 1830 ve 1861 Anlaşmalarıyla bazı ticari ve siyasi tavizler sayesinde Anadolu'nun pek çok şehrinde konsolosluk açma imkanı da elde etmiştir. Ayrıca, Osmanlı'nın 1850'de Protestanları ayrı bir millet olarak tanımasıyla ABD, bu fırsatı iyi değerlendirmiş; misyonerlik faaliyetlerine ivme kazandırmış; keza misyonerlerinin faaliyette bulunduğu şehirlerle konsolosluk açarak onlara her bakımdan destek verip faaliyetlerine önayak olmuştur.

Sivas'a ABD'nin konsolosluğu 1886'da açılmıştır.⁷⁶ Bu ülkenin Sivas'taki ilk konsolosu, Tokat doğumlu ve çocukluğu Ermeniler arasında geçen Dr. Jewett'tir. Jewett, uzun süre Tokat'ta misyonerlik yapan bir babanın oğludur. Dr. Jewett, Sivas'ta beş yıl görev yaptıktan sonra 1892'de yerini, yine Jewett soyadlı ve Ermeni bir kadınla evli Milo A. Jewett'e bırakmıştır.⁷⁷

Sivas'ta yirmi altı yıl misyonerlik ve konsolos yardımcılığı yapan Albert Hubbard'ın anılarının yer aldığı "The Hubbards of Sivas" adlı kitaptaki bir belge, Osmanlı Hükümet yetkililerinin Konsolosluğun faaliyetlerinden kuşkulandığını ortaya koymaktadır. Nitekim, Babıali, Amerika'nın Sivas'taki Konsolosluğunun kapatılmasını istemiş, Babıali'nin bu isteği, İstanbul'daki Amerikan Sefareti tarafından Sivas'a bildirilmiştir. Bunun üzerine Sivas'taki Konsolos Dr. Jewett, İstanbul'daki yetkililerine, Sivas Konsolosluğunun kapatılmasının Sivas'taki Amerikalıları, dolayısıyla bu ülkeye güvenenleri zor durumda bırakabileceğini yazmıştır.⁷⁸

"Sivas'taki Birleşik Devletler Konsolosluğu

Sivas, 20 Mart 1887

Sayın James D. Porter, sekreter yardımcısı, İstanbul

8 nolu 15 Mart tarihli raporunuzu aldım. Bu raporda, Türk Hükümeti'nin Sivas'taki konsolosluğumuzu tanımama durumu üzerine, konsolosluğun kapatılmasını ve ilgili levazımata İstanbul'daki genel konsolosluğa devretmemi belirten talimatınızı saygı ile karşılıyorum.

Benim İstanbul'a naklim konusundaki kararımız, bazı yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığı sebebiyle, bir süre daha beklemenizin yerinde olacağını düşünüyorum. Zira, bu şartlar altında konsolosluğun kapatılmasının Amerikan çıkarları bakımından talibsiz bir ka-

(76) Edwin M. MARTIN, *The Hubbards of Sivas*, Fithihan Press, Santa Barbara, 1991, s. 151.

(77) Bilal ŞİMŞİR, "Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti", s. 97.

(78) Edwin M. MARTIN, *The Hubbards of Sivas*, s. 152-153.

rar olduğunu ve Türk egemenliğinde yaşayanların (gayrimüslim) korunması üzerindeki etkiyi azaltacağını ifade etmek isterim. Konsolosluk bölgesinde 25'ten fazla Amerikan vatandaşı ve bize güvenen insanlar var. Bunların durumunu göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca bu bölgede, eğitim amaçlı 100.000 dolar değerinde taşınmazımız bulunmaktadır. (...).

Dr. Jewett, Sivas'taki Amerikan Konsoslosu”

Amerikan'ın Sivas Konsolosu Milo Jewett, Büyükelçiliğe 1895 tarihli gönderdiği bir raporda; Ermeni komitacıların ölçsüz davrandığından yakınmakta, ayrıca komitenin artan faaliyetleri yüzünden yerel Hükümet'in misyonerler ve yabancı misyon görevlilerine duyduğu şüphenin arttığı bilgisi yer almaktadır.⁷⁹

“Komite bazı taraftarlar kazandı. Ama benimsediği şiddet metotları yüzünden cemaatin çoğunluğunu tiksindirdi, ibanet eden veya istediği parayı vermeyen on Ermeni'yi öldürdü. İhtilal afişleri yapıştırdı. Biraz silah biriktirdi. Birkaç bin lira topladı. Bir Ermeni Rusya sınırından vilayete altı sandık Amerikan tüfeği sokulduğunu söyledi. Ama bu söylenene pek inanmıyorum. İki yıl önce Merzifon'da birkaç bomba gördüm. (...) Geçen Ağustosta Tokat'ta postayı soyup 200 lira tutarındaki Devlet parasını gasb edenlerin de komite üyesi olduklarını sanıyorum. Komite, Türklerin Ermenilere karşı düşmanlığını ve hükümetin misyonerlere ve yabancı etkenlere karşı beslediği şüpheliyi artırdı. Türklerle Hıristiyanlar arasında iyi sosyal ve ticari ilişkileri yıkmak için çok şey yaptı.”

D- Sivas'ta Meydana Gelen Ermeni Olayları

Osmanlı'nın 93 Harbi'nde Ruslara yenilmesiyle, güç odaklarının kontrolündeki misyonerler ve yabancı misyon kurumları, Ermeniler üzerindeki kışkırtıcı faaliyetlerini 1878' sonrası giderek artırmış; dolayısıyla Ermenilerin Osmanlı'ya karşı silahlı başkaldırı

faaliyetleri Anadolu genelinde olduğu gibi Sivas merkez ve bağlı sancaklarda da katliam seviyesine ulaşmıştır.

Sivas Vilayeti bölgesinde, Ermeni çetecilerinin yoğun olarak olay çıkardıkları yörelerin başında, Sivas Merkez Sancağı ve kazaları Hafik, Zara; Vilayet'e bağlı sancaklardan Amasya'nın Merzifon kazası, Şebinkarahisar Sancağı ve bağlı kazası Suşehri bölgesi gelir.

1890'lı yılların başlarından itibaren bu yöredeki Ermeni çetecilerin yönetici ve ele başları arasında, gerek yazılı kaynaklarda, gerekse sözlü tarih geleneği çerçevesinde nesilden nesile anlatılanlar göz önüne alındığında; Hafik kazası “Kemis” köyü nüfusuna kayıtlı “Daniel”, aynı kazaya bağlı “Göğdin” köyü nüfusuna kayıtlı “Murat”, Şebinkarahisar Ermeni Cemaati papazı “Seponil” (Seponyan) ve Papaz Garih yer almıştır.

Halk arasındaki telaffuzuyla “Danel” olarak bilinen Kemisli Daniel, 1890'lı yıllarda yörenin hem Ermeni, hem de Türk köylerinin korkulu rüyası olmuştur. Daniel'in çetesi, önce Ermeni köylerine gidip başlatılacak isyanda kendi saflarında yer almasını istemiş; bunu kabul etmeyen Ermeni köylerini de basmış; kendilerine engel olanları katletmiştir. Nitekim, Daniel'in yöredeki Ermeni ve Türk köylerinde yaptıkları katliamları üzerine güvenlik güçleri Daniel'in çetesini takibe çıkmış; çete başı Daniel'i Şebinkarahisar yöresinde 1895'te sağ ele geçirerek tutuklamıştır. Şebinkarahisar Müdde-i Umumu Cemal Bey, Daniel'in idamla yargılanmasını istemiş; ancak Daniel, bir yolunu bulup hapishaneden kaçmayı başarmıştır. Daniel, kaçtıktan sonra Savcı'ya haber göndererek ölümle tehdit etmiş; bunu da bir süre sonra gerçekleştirmiştir. Daniel'in hapishaneden kaçışından bir ay sonra Savcı Cemal Bey'in tayini Sivas'a çıkmış; savcı, eşi, kundaktaki çocukları, iki koruma görevlisi ve “yaylı”nın sürücüsü olmak üzere altı kişi Sivas'a hareket etmiştir. Savcı'nın ne zaman Şebinkarahisar'dan hareket

(79) Bilal ŞİMŞİR, “Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti”, s. 101.

edeceğini öğrenen Daniel, Şerefiye nahiyesi ile Zara arasında Habeş mevkiindeki Kurbağalı yaylasında pusu kurmuş; Cemal Bey'i, eşini, yaylı sürücüsünü ve iki jandarmayı şehit etmiştir.⁸⁰ Annelik duygusuyla olsa gerek Savcı'nın eşi kurşunlara kendini siper ederek kundaktaki çocuğunu görünmeyecek şekilde bağrına basmış; kendi ölmüş ama çocuk kurtulmuştur. Çeteciler, herkesin öldüğüne kanaat getirdikten sonra yöreden ayrılmışlar, fakat daha sonra yoldan geçen yolcular ölümler arasında çocuk ağlaması duyunca çocuğu Zara kaymakamlığına teslim etmişlerdir. Bu vahim olay, Zara'da infiale neden olmuş; Kaza'nın destan yazarı Paşa lakaplı Ömer, Savcı'nın kundaktaki çocuğuna ithafen "Yusuf-u Kenan Destanı" adlı bir destan yazmıştır.⁸¹ Ertesi gün, redif askerleriyle⁸² birlikte on kadar Zaralı milis, Daniel'i takibe çıkmış ve bir süre sonra Suşehri-Koyulhisar arasındaki Karaçam mevkiinde çeteyi kıstırmıştır. Daniel ve altı çeteci öldürülmüş, diğerleri sağ ele geçirilmiştir. Daniel ve çetesini bertaraf eden askerler 14 Aralık 1895 tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki bir belgeye göre ödüllendirilmiştir.⁸³ Ayrıca, Daniel'in öldürülmesiyle yörede "Danel vuruldu. Dünya duruldu!" sözü darbimesel hale gelmiştir.

1874'te Göğdin köyünde doğan Murat, Sivas ve çevresinde Ermeni çeteleri ile Ermeni Gönüllü Alayları'nın başına getirilmiş; Hafik, Zara, Suşehri ve Şebinkarahisar'ın Ermeni köylerini tek tek gezerek halkı silahlandırmış,⁸⁴ yörede pek çok olaya katılmıştır.

"Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi" adlı kitapta Göğdinli Murat'ın katıldığı pek çok olay yer almıştır.⁸⁵

"Hafik kazasında meşhur komite rüesasından Göğdinli Murad'ın takibatı sırasında Horsana karyesinin medbalinde keşfedilen tahtel-arz iki büyük mabsende üç sandık silah ile altı cesim bomba ve birkaç sandık cephane bulundu. Sivas-Erzurum şosesi üzerinde bulunan ve hakimiyet ve ehemmiyyet-i mevki'yesiyle

meşhur olan Tuzhisar karyesinde icra kılınan tahariyatta ise yalnız bu karyede beş sandık esliha, küllüyetli cephane, beş dinamit, müteaddid bomba iki kutu bomba fitili ve beş teneke barut bulunmuştur. Karye civarındaki sarp ve sa'bül-murur pur taşları arasında şoseyi kesmek için mazgallı istikamlar, her biri altı ila onbeş kişi istiap edebilecek cesamette mağaralar keşfolundu. Burada zikr ve ta'dadı pek uzun sürecektir birçok cinayet, asker ve jandarmalara karşı aylarca süren taaruzlar vuku buldu."

Nitekim, 1910 yılı Temmuz ayı başlarında Göğdinli Murad'ın emrindeki Ermeni çetecileri, havanın kararmasıyla Hafik-Zara şosesi üzerinde pusu kurup yoldan geçen on kadar askeri katletmiş; daha sonra askerlerin elbiselerini giyip "Yarhisar" köyü sakinlerinin Tepeli dağındaki Karabeyoğulları yaylasına baskına gitmiştir. Yayladakiler, üniformalı askerleri görünce, kuşkulanmamış; evlerine davet etmişler, ancak çeteciler erkekleri ve kadınları ayrı evlere toplayarak işkence ettikten sonra katletmişlerdir.⁸⁶

"Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi" adlı kitapta Şebinkarahisarlı Papaz Seponil hakkında da aşağıdaki bilgiler yer almıştır:⁸⁷

"Seponil, meslek-i ruhaniyye intisap etmezden evvel bil-fi'l Ermeni hareketlerini idare

(80) *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, Hazırlayan H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 249.

(81) Doğan KAYA, "Zaralı Destancı Şairler", turkoloji.cu.edu.tr /dogan_kaya_zarali_destanci_sairler; Adnan MAHIROĞULLARI, *Dünden Bugüne Zara*, Genişletilmiş 3. Baskı, Sivas, 1999, s. 65.

Destanın sadece dört kıtasına yer verebildik.
Zara diyarında Habeş dağında Mişo'nun elleri kana buladı
Çobanderesi'nde kan batağında Zara'da beylere baber ulaştı
Yusuf Kenan ağılar bak kucağında Kanımız sel gibi aktı da taştı
Kanımı kâfire komayın beyler Kanımı kâfire komayın beyler
Kareysar'dan çıktım hava karışık Bu millet kanımı Danel'den alsın
Urum-Müslimi bir arada barışık Habeş'in çetesi Mevlâ'dan bulsun
Kurbağı'ya geldim yollar dolayık Küçükük Yusuf'un kimlere kalsın
Kanımı kâfire komayın beyler Kanımı kâfire komayın beyler

(82) Hüseyin Nazım PAŞA, *Ermeni Olayları Tarihi*, C.I, s. 133; Aktaran Gürsoy ŞAHİN, *Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 114.

(83) BOA, A.MKT.MHM, nr. 661 / 5; Aktaran Gürsoy ŞAHİN, *Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, s. 114.

(84) Ülker ŞEN, "Son Tanıklara Göre Sivas'ta Ermeni Soykırımı", *Ermeni Araştırmaları II, Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995, s.397.

(85) *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, s. 250.

(86) Hasan Ali ÇAVUŞOĞLU, *Tarihi ve Kültürel Değerleriyle YARHİ-SAR*, Sivas, 2004, s. 58-60.

(87) *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, s.245-246.

etmekte ma'ruftur (...). Patrikhane ve murab-basa-banenin aidatını toplamak için Suşebri Ermeni kurasına gönderilen Papaz Seponil, Alamilk, Meşnekes, Pürk, Kırtanuç ve Ezbider köylerine uğrayarak kilisede köylüleri başına toplamış; "Osmanlılar mağlup olacakları harbe başladılar, az zaman sonra Ruslar, Erzurum'dan girecekler, buralara kadar geleceklerdir. Ruslar önden, biz arkadan orduyu işgal edeceğiz, size vaktiyle verilen isti'mali zamanı hulul etti. Vak-tiyle silahları almakta tereddüt gösteriyordunuz. Bugün anlayacaksınız ki, silahlar elimizde fena aletler değilmiş. Hayatını feda ederek silah tevzi etmeye çalışanları siz de takdis edeceksiniz."

Yine aynı eserde, Ermeni çetecilerin sıklıkla yaptığı provokasyonlardan birine değinilmiş; Madame Carlier'nin Günlükleri"nde anlatılan türden bir başka olay Board teşkilatının misyoner öğretmenlerinden birinin Ermeniler tarafından öldürülmesinden Türkler sorumlu tutulmuş; çok sayıda Müslüman tutuklanmış, mahkeme altı ay sürmüştür.⁸⁸

"1329 senesi Ağustos ayında ve rama-zan içinde ta'til münasebetiyle Karahisar ve Suşebri'ni görmek için çıkan Sivas Amerikan Koleji muallimlerinden Mister Horburg, Ka-rahisar'dan avdetinde Suşebri'nde gece bahçede yatmaktayken martın kurşunuyla katl edilmişti. Veble-i ulada katillerin İslam oldukları zan-nolarak birçok zavallı tevkif edilmiş; muhake-me Konsolos vekili Mister muvacebesinde altı ay müddet devam ederek hükümet ve mahkeme bütün kuvvetiyle failleri izbara çalışmış, maz-nun ve şahit sıfatıyla yüzden fazla eşhas celb ve tevkif olunmuşken neticede cinayetin başka el-ler tarafından siyasi maksatlarla yapılmış oldu-ğu tahakkuk ederek müttehim ve maznunların beraat ve tabliyesine karar verilmiştir."⁸⁹

Burada bahsedilen konsolos vekili Sivas'taki Amerikan konsolos vekili Mr. Heg'dir. Mr. Heg, olayın mahkemede takibini yapmış, ancak, Mr. Heg de, uzayan mahkeme sürecinde tutuklanan Müslümanların tahliye edilmesi üzerine katilin Ermeni olduğunu sezmiş ve Şebinkarahisar'dan ayrılmıştır.⁹⁰

15 Haziran 1915'te Şebinkarahisar'da Ermeni çete reisi Göğdinli Murat'ın idaresin-de büyük bir isyan başlatılmış; 15 Haziran sa-bahı 500 kadar silahlı Ermeni çetecisi, yaka-ladıkları Ermeni asker kaçaklarını şubeye tes-lim etmeye götüren Türk jandarmaları şehit etmiş; daha sonra Ermeni asker kaçaklarını da yanlarına alarak Türk mahallelerini ateşe verip isyan başlatmışlar, ilk saldırıda 152 ki-şiyi şehit etmişlerdir. O gece, Ermeni halkın çoğu önceden kararlaştırıldığı üzere yanına alabildikleri erzaklarla şehre hakim mevki-deki Şebinkarahisar Kalesi'ne sığınmışlar, bazı çeteciler ise mahallede kalarak mazgallı evlerden Müslüman ahaliye ve jandarmalara ateş etmiştir. Neşet Paşa komutasındaki 600 kişilik birlik ve 35 kişilik milis güç, olay yeri-ne ulaştıklarında önce kaledeki asilere teslim olma çağrısında bulunmuş; fakat asiler kabul etmemişler, hatta kale içindeki Ermenilerden bir kaç ileri gelen teslim olma yolunda görüş bildirince, Şebinkarahisar yöresindeki olay-ların planlayıcılarından Papaz Garih ve "Sa-son Canavari" diye anılan Vartıyan Antranik kalenin içinde aleni olarak bunları kurşuna dizmiştir. Bir haftayı geçen bir muhasaradan sonra Ermeni çetecilerinden bir kısmı başta Göğdinli Murat olmak üzere geceleyin kale-den çıkararak kuşatmayı yarmışlar, kaçtukları güzergahta çok sayıda Müslüman'ı katletmiş ve izlerini kaybettirmiştir. Netice itibarıyla 15 Haziran 1915'te başlayıp 3 Temmuz 1915'te sona eren Şebinkarahisar isyanında kaleden kaçan asilerin kaçış sürecinde Müslüman ahaliye verdikleri zayıat haricinde, muhasara sırasında, jandarmadan ikisi subay 84 şehit, 140 yaralı, Müslüman halktan 30 şehit 20 ya-ralı, Ermenilerden ise 230 ölü olduğu tespit edilmiştir.⁹¹

1913'te Suşebri Kaymakamlığına atan-an, bir süre de Şebinkarahisar mutasarrıf-lığında bulunan Ahmet Hilmi Kalaç Bey'in kaleme aldığı ve yöredeki Ermeni olayları-

(88) Ahmet Hilmi KALAÇ, *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa, 1960, s. 90.

(89) *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İbtidaiyesi*, s.243.

(90) Ahmet Hilmi KALAÇ, *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa, 1960, s. 88.

(91) Gürsoy ŞAHİN, *Sivas ve Suşebri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, s. 114.

nın birinci el kaynağı niteliğindeki “*Kendi Kitabım*”ında, gerek Şebinkarahisar Ermeni isyanı, gerekse “Ermeni Meselesi” hakkında yer alan cümleleri Şebinkarahisar isyanının boyutunu ve bastırılmasının önemini vurgulaması bakımından kayda değerdir.⁹²

“*Bir sabah Haziran güneşi doğarken, Şark'ta istiklal emeli, vilayat-ı sitte projeleri, yarım asırlık muhtelif şekillerde kendini gösteren ve bazen de kanlı hadiselere sebep olan, Avrupa siyaset masalarına bile konu teşkil eden bir Me-sele Anadolu'da ebediyyen söndü.*”

Amasya'nın kazası Merzifon'da 1886 açılan “Amerikan Anadolu Koleji” 1890'lı yıllardan itibaren yöredeki Ermeni çetecilerin karargahı olmuş; Kolej hocaları, çetecilere her türlü fikri ve lojistik destek vermiş; onlara silah sağlayan fesat yuvalarından biri olmuştur. Dolayısıyla, Ermeni isyancı ve komitelerinin bir bölümü bu Kolej'de yetişmiş; yurt dışında kurulan “Hınçak” ve “Taşnak” gibi Ermeni örgütleri de yıkıcı çalışmaları için bu Kolej ve çevresini üst olarak kullanmıştır. Nitekim, Kolej'in Ermeni asıllı iki hocası Karabet Tomayan ve Ohannes Kayayan,⁹³ Hınçak Komitesi Üyeleridir.

5 Ocak 1893'ün gecesinde Sivas Vilayeti sancak ve kazalarında Merzifon kolejinde basılan ‘*ibtihal bildirileri*’ nin duvarlara yapıştırılmasıyla başlatılmak istenen isyan, Anadolu'da 1894 Sason, 1895 Sivas, Kayseri, Yozgat gibi şehirlerde diğer kanlı Ermeni eylemlerinin de fitilini ateşlemiştir. 5 Ocak 1893 gecesini duvarlara asılan isyan bildirilerinin hazırlanmasına elebaşlık yapan bir çok Ermeni'yi ve Merzifon Koleji'nin öğretmenlerinden Tomayan ve Kayayan'ı tutuklamıştır. Ankara'da yapılan yargılamada bu iki elebaşı idama mahkum edilmiş; ne var ki, Türk düşmanlığı ile tanınan İngiliz Başbakanı Gladstone, Babıali nezdinde devreye girmesiyle bu kişiler serbest bırakılmışlardır.⁹⁴ Hatta, söz konusu iki çetecinin yargılandığı mahkemede diğer Ermeni sanıklardan Keçeciyan ve

Moşa, İngiliz Başbakanı Gladstone'un Ermeni komitacılara gönderdiği mesajda “*Siz Müslümanlarla kapışın, büyük olaylar meydana gelsin ki, biz de müdahale edelim.*”⁹⁵ dediğini itiraf etmişlerdir.

Sonuç

Çok uluslu, dolayısıyla çok kültürlü emperyal boyutlu ülkelerde, huzur içinde sorunsuz “ortak yaşama kültürü”nün oluşmasının olmazsa olmaz koşulu, farklı etnik yapıları inanç ve ana dilini konuşma özgürlüğü, mülk edinme ve ticari faaliyette bulunma serbestisi, yönetime katılma imkanının sağlanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla, Osmanlı'nın, gayrimüslim tebaalarıyla yüzyıllar boyu birlikte sorunsuz olarak yaşamaları, yukarıdaki tüm özellikleri içeren “Osmanlı Barışı” (Pax Ottomana) sayesinde gerçekleşmiştir.

Tarihi vesikalar, Ermeni tebanın önde gelen din adamlarının anlattıkları, Osmanlı Barışını bozan kesimin Türkler değil, Batılı misyoner ve misyon görevlilerinin kışkırtma ve vaatlerine kanan Ermeni komitacılarının olduğu aşikar bir gerçektir. Nitekim, Devlete başkaldıran Ermenilerin, genellikle Amerikan misyoner okullarında yetiştirildikleri, Ermeni komitacılarının bu okulları karargah olarak kullandıkları olayların akışından ortaya çıkmıştır.

“Ninelerimizin Ermeni Komşuları”nın anlattıkları, Ermeni toplumuyla Türklerin huzur içinde, gerek Cumhuriyet öncesi, gerekse sonrası dönemde sorunsuz yaşadıklarını, iki toplum arasındaki komşuluk ilişkilerinin göstermelik / yapmacık değil, tamamen samimi duygulara dayandığına 1930'lu- 1940'lı doğumlu bizim kuşak da tanıktır. Her toplum için mahrem sayılabilecek nişan / düğün sün-

(92) Ahmet Hilmi KALAÇ, *Kendi Kitabım*, s.106.

(93) Dilşen İnce ERDOĞAN, “Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.11, s. 25.

(94) Bilal ŞİMŞİR, “Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti”, s. 94-95.

(95) BOA, Yıldız Sadaret, Dosya: 74, Gömlek No: 77, 1895; Aktaran Dilşen İnce ERDOĞAN, “Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler”, s. 30.

net, sağdıçlık gibi bazı geleneklerinde Sivaslı dedelerimiz, Ermeni-Türk ayırımı yapmaksızın düğünlerine çalgıcı / müzisyen olarak cümbüşçü Kambur Nizamettin, defçi Kemal yanısıra santurcu Mihran, kemancı Vartan Efendileri de çağırmakta bir beis görmemiştir. Diğer taraftan, Zaralı destancı şair Paşa Ömer'in -belki de okur yazar bile değildi- bilgece bir tespitle dipnottaki dizelerinde yer alan "Urum-u Müslimi bir arada barışık." ifadesi, tarih boyu dostane Türk-Ermeni ilişkilerinin izahında başka bir söze yer bırakmayacak kadar tarihi bir vesikadır.

Sonuç olarak, Amerika, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin siyasi amaçlarla oluşturdukları "Ermeni Meselesi"nin hem Türkler, hem de Ermeniler için binlerce can kaybına neden olduğunu, keza söz konusu devletlerin bu işteki sorumluluklarını örtbas etmek için Türkleri soykırımla suçlamalarını onlarca sayfa metin yazmak yerine Mustafa Kemal'in iki cümlesiyle nihayetlendirmek istiyoruz:

Doğu Anadolu'daki Ermenilerin durumunu tetkik amacıyla Erzurum'a gitmek üzere 20 Eylül 1919'da Sivas'a gelen Amerikan generali Harbord, Mustafa Kemal ile görüşme talebinde bulunmuş; iki buçuk saat süren görüşmenin bir bölümünde Anadolu'da yaşayan Ermenilerin durumu tartışılmıştır. Mustafa Kemal, Genaral'in bir sorusu üzerine, Türklerin Ermeni soykırım iddiasında Batılılarca haksız yere sorumlu tutulduğunu iki cümleyle tarihe not düşecek şekilde izah etmiştir:

"Amerika, Fransa ve İngiltere'de de adam öldürmeler ve çeşitli işkenceler, soykırımlar oluyor ama hiçbir millet suçlandırılmıyor. Yalnız Türkler, kendi abalisinin bir kısmının ayaklanmaları ve Türkleri katletmeleri karşılığı soykırım ve sürgününden haksız yere sorumlu tutuluyor."

Mustafa Kemal, ayrıca bu iki cümleyle Ermeni çetecilerinin Batılı güç odaklarıncı kışkırtılıp Müslüman ahaliye saldırmaları karşısında, Türklerin de "nefsi müdafaa" duru-

munda kaldıklarını, dolayısıyla bunun da soykırım olamayacağını, bariz bir şekilde "mukatele" olabileceğini vurgulamak istemiştir.

Kaynakça

AYDIN, Mithat (2007). "Sivas Vilayeti'nde American Board of Commissionars for Foreign Missions'un Misyonerlik Faaliyetleri ve 1893 Merzifon Ermeni Ayaklanması", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y. PRK, ASK, 111/44.

BAŞKAL, Z-ÖZDEMİR, N-MERCAN, M-BEŞİRLİ, M-VURAL,H-DEMİRCİ, S-KARATAŞ, T - LAÇİNER,S. *Ninelerimizin Komşuları Türk-Ermeni İlişkilerinin Barışçı Yönleri*, Liberte, Ankara, 2009,

BOA, A.MKT.MHM, nr. 661 / 5;

BOA, Yıldız Sadaret, Dosya: 74, Gömlek No: 77, 1895.

BOA, YPRK UM 30 / 85-1

BOA, Kalem-i Mahsus, 1335, ZA, 21, 54-2;

BOA, Kalem-i Mahsus, 1335, ZA, 21, 54-2;

BOZKUŞ Yıldız Deveci (2007), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivas Ermenilerinin Genel Durumu", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas, 2007, s. 383.

CARLIER, Emilie (1903). *Journal de la Femme d'un Consul de France enArménie*, Félix Juven,Paris.

CEYHAN, Kirkor (2000). *Atımı Nalladı Düştü Peşimize Felek*, Aras Yayınevi, İstanbul.

CHOLET, Pierre (1890). *Voyages en Turquie, Armenia, Kurdistan, Mésopotamia*, Paris.

CUINET, Vital (1891). *La Turquie d'Asie. Géografie administrative statistique descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie mineure*, Ernest Leroux , C. I, Paris.

ÇAVUŞOĞLU, Hasan A. (2004). *Tarihi ve Kültürel Değerleriyle Yarbisar*, Sivas.

ÇİÇEK, Kemal (2013). "Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir", *Ermeni Soykırımı İddiaları*, Cedid Neşriyat, Ankara.

DEMİREL, Ömer (2007). "Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Dönemi Sivas Ermenileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi, No: 153, C. I, Kayseri.

DERVİŞOĞLU, Fatih (2009). "4 Eylül 1919 Şafağı'nda Sivas Şehri ve Bir Ermeni Hadimi: Miss. Graffam" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,V. 2 /6, Kış.

DUPRE, Adrien (1810). *Voyage en Orient dans les Années 1805, 1806 et 1807*, Paris.

ERDOĞAN, Dilşen İnce (2005). "Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.11.

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İbtidaiyesi (1983), Hazırlayan: H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

ERSAN, Mehmet(2006). "Bizans İmparatorluğu'nun İskan Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, 1000 Temel Eser, Sivas.

FONTANIER, Victor (1826), *Voyages en Orient*, Paris.

GIRARD, D. M. (1905)., "Sivas, Huit Siecles d'Histoire", *Revue de L'Orient Chretien*, Cilt 10, Librairie A. Picard et Fils, Paris.

GÖYÜNÇ, Nejat (1986). "Türk Ermeni İlişkileri Tarihine Bir Bakış", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas.

GÜNAYDIN, Necip (2009). *Milli Mücadele'de Sivas 108 Gün*, 1000 Temel Eser, Sivas.

H. 1318 Maarif Nezareti Salnamesi, Sivas.

H. 1318 Maarif Nezareti Salnamesi, Sivas.

HÜLAGÜ, Metin (2001). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2001, Güz, Kayseri.

KALAÇ, Ahmet Hilmi (1960). *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa, Ankara.

KANSU, Mazhar Müfit (1996). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara.

KARAMAN, Fikri (2001). *H. 1308 /1890 Tarihi Salname-i Vilayet-i Sivas*, Sivaslılar Kültür Eğitim Vakfı Yayını, İstanbul.

KAYA, Doğan (2008). "Zaralı Destancı Şairler", turkoloji.cu.edu.tr/dogan_kaya_zarali_destanci_sairler.

KESİK, Muharrem (2006). "Danişmendliler Zamanında Sivas (1071-1175)", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas, 1000 Temel Eser, Sivas.

KEVORKYAN, Dikran (1986), "Ermeni Terörizmine Karşı Yapılması Gereken Yayınlar", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas.

KOCABAŞOĞLU, Uygur (1991). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, Arba Yayını, II.Baskı, İstanbul.

..... (2004). *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim, İstanbul.

KODAMAN, Bayram (2001). *Ermeni Macerası (Tarihi ve Sıyasa Bir Değerlendirme)*, SDÜ Yayını No: 12, Isparta.

KUZUCU, Kemalettin (2014). "1021'den 1921'e Türk -Ermeni İlişkilerinin Sivas Boyutu", *Tarih ve Türkler ve Ermeniler*, IV. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

MAHİROĞULLARI, Adnan (1999).Dünden Bugüne Zara, Genişletilm,ş 3. Baskı, Sivas.

.....(2001). "XIX. Yüzyılda Sivas'ta Beş Amerikalı Misyoner", *Tarih ve Medeniyet*, Şubat 2001, İstanbul,

.....(2001) *Seyyabların Gözüyle Sivas*, Sivaslılar Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.

MARTIN, Edwin W (1991). *The Hubbards of Sivas*, Fithian Press, Santa Barbara.

MELIKOFF, Irène, "Gazi Melik Danişmend et la Conquête de Sivas", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. IV Ankara.

MERCAN, Mehmet (2007). "Sivas Vilayeti'nin Teşkilî ve İdari Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas.

NATANYAN, Boğos (2008). *Sivas 1877*, Yayına Hazırlayan Arsen Yarman, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (2010), *Osmanlı Barışı*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, Besim (2001). "1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı Hıristiyanlarının Takındıkları Tavır: Canımızla Malımızla Hazırız", *Tarih ve Düşünce*, Şubat 2001, İstanbul.

SARIÇİÇEK, Mümtaz (2007). "Kirkor Ceyhan'ın Öykülerinde Türk-Ermeni İlişkileri", *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, C.III, Kayseri,

SARINAY, Yusuf (2007), "Ermeni Tehciri Sırasında Alınan Tedbirler ve 1915-1916 Yargılamaları", *Ermeni Soykırımı İddiaları*, Kayseri.

ŞAHİN, Gürsoy (2007). *Sivas ve Susebri Bölgelelerinde Ermeni Faaliyetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

ŞEN, Ülker (1995). "Son Tanıklara Göre Sivas'ta Ermeni Soykırımı", *Ermeni Araştırmaları II, Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ŞİMŞİR, Bilal (1986). "Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, No: 17, Sivas.

TEKİN, Emrah (1997). "Ecnebi Kolejlerin Tarihi Misyonu", *Tarih ve Medeniyet*, Mart 1997, İstanbul.

TEZCAN, Mehmet (2006). "XI. YY. Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas.

TOZER, Henry F.(1881). *Turkish Armenia And Eastern Asia Minor*, Londra.

UÇAR, Ahmet (1996). “Amerika’dan Anadolu’ya Misyoner Akını”, *Tarih ve Medeniyet*, S.33, Aralık 1996, İstanbul.

URAS, Esat (1987). *Taribte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 216.

Urfa’lı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Gregor’un Zeyli (2000). Türkçeye çeviren H.D. Andresyan, TTK Basımevi, Ankara.

ÜÇER, Müjgan-MAHİROĞULLARI, Adnan (2008). “Yeni Belgeler Işığında Misyonerlerin Sivas’ta Kurduğu Amerikan Hastanesi”, *Tıp Tarihi Kongresi Sempozyumu*, Sivas.

YULARKIRAN, Cevdet R. (2002). *Hatıralar* (Sivas Valisi Reşit Paşa’nın Hatıraları), İkinci Baskı, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas.

YUVALI, Abdulkadir (2007). “Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatının Tarihi Temelleri”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayını, No: 153, C. I, Kayseri.